

Б. ВАХАБЗАДЭ

ХАЛГ ШАИРИ
СЭМЭД ВУРҒУН

БАКЫ-1956

13/ ССРИ АЛИ ТӘҢСИЛ НАЗИРЛИГИ

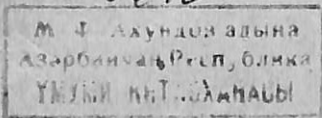
С. М. КИРОВ адына АЗӘРБАЙҠАН ДӨВЛӘТ
УНИВЕРСИТЕТИ

Б. ВАҤАБЗАДӘ

ХАЛГ ШАИРИ СӘМӘД ВУРҢУН

(һәят вә ярадычылығы)

59613

АЗӘРБАЙҠАН ДӨВЛӘТ УНИВЕРСИТЕТИНИИ
НӘШРИЯТЫ

Б а к ы — 1956

Сәмәд Вурғун Юсиф оғлу Вәкилов Азәрбайчан совет поэзиясынын ән көркәмли сималарындан биридир. О, Азәрбайчан совет шәринин мәфкурәви-бәдии йүксәлишиндә чох бөйүк хидмәтләр көстәрән вәтәнпәрвәр бир шаирдир.

Сәмәд Вурғун 1906-чы илдә Газах районунун Гыраг Салаһлы кәндиндә анадан олмушдур. 1918-чи илә кими Салаһлыда яшаян вә ушаглыгыны орада кечирән Сәмәд Вурғун, кәнд ибтидаи мәктәбини битирдикдән сонра аиләсилә бирликдә Газаға көчмүш, вә бурада мүәллимләр семинариясында өз тәһсилини давам этдирмишдир.

1920-чи илдә Азәрбайчанда Совет һакимий-йәти гурулдугдан бир нечә күн сонра Сәмәд Вурғун, Ленин комсомолу сыраларына дахил олмушдур. 1924-чү илдә орта тәһсилини тамамлайыб, 1928—1929-чу дәрс илинәдәк Газах, Кировабад вә Губа районларында мүәллимлик этмишдир.

1929-чу илдә Икинчи Москва Дөвләт Университетинин дил вә әдәбийят факултәсиндә,

сонралар Азербайжан педагожи институтунун аспирантурасында охумушдур.

Сәмәд Вурғун ярадычылыгынын илк илләриндә интим шеирләр язса да, аз сонра ени сосялист һәятыны, бөйүк гуручулуг ишләримизни алгышламаға башлайыр.

1934-чү илдә Сәмәд Вурғун Азербайжан совет язычыларынын биринчи гурултайында Азербайжан Совет Язычылары Иттифагынын идарә һей'әтинә үзв вә иттифагын мәс'ул катиби вәзифәсинә, ССРИ язычыларынын биринчи гурултайында исә ССРИ Язычылары Иттифагынын идарә һей'әтинә үзв сечилмишдир.

Азербайжан ССР-нин 15 иллийк мүнәсибәтилә Москвада, Креймдә партия вә һөкүмәт рәһбәрләри тәрәфиндән 1936-чы илдә гәбул эдилән Азербайжан нүмайәндәләри сырасында Сәмәд Вурғун да вар иди.

Сәмәд Вурғун 1936—1937-чи илләрдә А. С. Пушкинин «Евкени Онекин» мәнзум романыны, Шота Руставелинин «Пәләнк дәриси кеймиш пәһливан» поэмасынын бир һиссәсини, даһа сонралар Низами Кәнчәвинин «Лейли вә Мәчнун» поэмасыны Азербайжан дилинә тәрчүмә этмишдир.

Сәмәд Вурғун, 1938-чи илдә XVIII эср Азербайжан шаири Вагифин һәят вә фәалий-

йәтини, халгын Иран истилачыларына гаршы мүбаризәсини әкс этдирән «Вагиф» п'есини язмышдыр. Бу әсәрә көрә 1941-чи илдә она Сталин мүкафаты лауреаты ады верилмишдир. 1939-чу илдә С. Вурғун, Азербайжан халгынын сәдагәтли оғлу Ханлар Сәфәрәлиевин ингилаби фәалийәтиндән бәһс эдән «Ханлар» драмасыны язмышдыр. Бөйүк Вәтән мүһарибәсинин биринчи илиндә исә шаир «Фәрһад вә Ширин» п'есини язмышдыр.

1942-чи илдә бу п'есинә көрә дә С. Вурғун Сталин мүкафаты лауреаты ады верилмишдир.

Әдәбийят вә инчәсәнәт сәһәсиндәки көркәмли хидмәтләринә көрә Сәмәд Вурғун Ленин ордени, «Гырмызы Әмәк Байрағы» ордени, «Шәрәф нишаны» ордени вә «Гафгазын мүдафиәсинә көрә», «1941—1945-чи илләр Бөйүк Вәтән мүһарибәсиндә әмәкдә фәргләнмәйә көрә» медаллары илә тәлтиф олунмушдур. 1945-чи илдә Сәмәд Вурғуна әмәкдар инчәсәнәт хадими ады верилмиш вә һәммин ил о, Азербайжан ССР Әлмләр Академиясына һәгиги үзв сечилмишдир.

Вәтән вә халг гаршысындакы мисилсиз хидмәтләрини нәзәрә алараг Азербайжан ССР Али Советинин Рәясәт һей'әти 23 январ 1956-

чы ил тарихли фәрманы илә С. Вурғуна Азербайчан ССР-нин фәхри халг шаири адыны вермишдир. Һал-һазырда С. Вурғун Азербайчан ССР Элмләр Академиясынын витсе-президенти вәзифәсиндә чалышыр. О, Азербайчан ССР Али Советинин депутатыдыр. Онун әсәрләри рус, әрмәни, күрчү, тачик, Украина, өзбәк, һабелә Чин, инкилис, алман, поляк, болгар вә с. дилләрә тәрчүмә әдилмишдир.

ШАИРИН ЯРАДЫЧЫЛЫҒЫ

Сәмәд Вурғун һәлә мәктәбли икән, 14—15 яшларында ярадычылыға башламышдыр. Онун илк әсәрләри ашиганә мөвзуда язылмыш лирик парчалардыр. Бу шеирләрдә сияси-ичтимай мәзмундан артыг, фәрди һиссләр үстүнлүк тәшкил әдир.

Сәмәд Вурғун, 1924-чү илдә «Чаванлар» адлы ше'ри илә илк дәфә мәтбуата атылмышдыр. Кәнчәдә (Кировабадда) мүәллимлик әтдийи вахт о, мәркәзи «Кәнч гызыл гәләм» чәмийәтинин Кәнчә ше'бәсиндә чалышмыш, арабир ерли вә мәркәзи мәтбуатда өз шеирләрини чап әтдирмишдир.

1928-чи илдән Кәнчә гәза маариф ше'бәси вә маариф һәмкарлар иттифагы тәрәфиндән

«Гызыл Кәнчә» адлы мәчмуә бурахылмаға башлады. Сәмәд Вурғун бу мәчмуәдә «Дәли шаир» адлы натамам поэмасындан бир нечә һиссә нәшр әтдирмишдир.

Һәммин поэмадан верилән «Һәята доғру» адлы кичик парчада шаир сәнәтдә реализмин үстүнлүйүнү тәблиғ әдир, язычыны бош фантазиялара уймамаға, һәята әнмәйә, никбинлийә чағырыр:

Етәр телли сазлар, шикәстә нейләр
Бу һаләләр бизи дағидар әйләр,
Етәр зәнн әдирәм хәяли шейләр,
Бир аз да бәһс әдәк биз маддийәтдан.

Лакин, бу чағырышлара бахмаяраг онун шеирләриндә һәлә ичтимай мотивләр чох зәиф иди. Шаирин «Күр чайы», «Дилчан дәрәси», «Әлләр дүнясы» әсәрләриндә тәбиәтә бир алу-дәлик, вурғунлуг һәлә дә үстүнлүк тәшкил әдирди. «Әлләр дүнясы» ше'риндә кәндин шәһәрә гаршы гоюлмасы да шаирин тәбиәтә бу алу-дәлийинин нәтичәси иди.

Сәмәд Вурғун яваш-яваш ичтимай һадисәләри, дөврүн тәләбләрини әкс әтдирән шеирләр язмаға башлайыр. 1930-чу илдә нәшр олу-нан «Шаирин анды» китабы бу мейлин ифадәсидир. Китабчада 19 шеир вардыр. Бунлар-

дан «Әмәк вә тәбиәт», «Ингилаб юрду», «Ол-
дугум ер» вә «Шаирин сәси» шеирләрини ша-
ир, Москвада тәһсил алдығы заман язмыш-
дыр.

Сәмәд Вурғун ярадычылығынын мәфку-
рәчә йүксәлдийини вә дәйишдийини көстәрән
«Шаирин анды» китабы мұәллифин көһнә
һиссләрдән узағлашдығыны, ени һиссләрә мейл
көстәрдийини нұмайиш этдирир.

О, китабчадакы „Һәрәкәт“ ше‘риндә „ара-
дығым шей нә эшгдир вә нә дә һичран“,—
дейәрәк ашиғанә фәрди һиссләрдән узағлаш-
дығыны, ени һәята говушмағ истәдийини бил-
дирмишдир. Бу шеирләрин әксәриййәтиндә
шаирин дахили аләми, көнүл чырпынтылары
даһа айдын бир шәкилдә өзүнү көстәрир.
Һәммин шеирләрдә шаир тез-тез өзүнә мұра-
чиәт әдир, өзүндән данышыр ки, бу онун ени-
дән гурулмағ арзусундан ирәли кәлир.

Шаир бу мұрачиәтләрин сәбәбнини өз фикри
инкишафында, ениләшмәкдә олан әглинин
һиссләри үзәриндәки гәләбәсиндә көрүр.

1929—1931-чи илләрдә Москва мұһити
шаирин марксизм-ленинизм нәзәриййәсилә
силаһланмасына тәкан верди. С. Вурғунун
„Ингилаб юрду“ адландырдығы бу шәһәр,
онун ени ярадычылығынын илһам мәнбән
олду. Шаир, өзүнүн һәята бахышындакы бу

дөнүшдән данышаркән она рәһбәрлик әдән
ҮИЛККИ-нин ролуну гиймәтләндирәрәк языр:
„Комсомол бир фанар кими мәнним көзләримә
ишығ верди, мәнә көстәрди ки, инсан чәмий-
йәти синифләрә бөлүнүр. Вахт кәлиб кеч-
дикчә әввәлки бәдбинлийим дә силиниб кет-
ди. Йолдашлығ, коллектив зәһмәт, һәята
мүмкүн гәдәр көмәк вермәк мәндә адәт
олду“¹.

„Ингилаб юрду“ ше‘риндә:

Унутдум һәр эшги, унутдум яры,
Бир ени каннат чыхды гаршыма,
Өпәркән алнымы шимал рузкары...

мисраларындан сонра шаир „бөйүк фикир-
ләрлә мәшгул“ олан ингилаб юрдуна—Мос-
квая өз миннәтдарлығыны билдирир:

Бу ердә нә һичран, нә гайғы, нә гәм,
Нә Сән‘ан эшги вар, нә дә интизар...
Бөйүк фикирләрлә мәшгулдур аләм,
Бәшәрин өлмәйән даһиләри вар.

Китабчадакы шеирләр ичәрисиндә „Сәрий-
йәнин өлүмү“ мәзмун долғунлуғу вә бәдин
кейфиййәтилә даһа артығ диггәти чәлб әдир.

¹ С. Вурғун. «Комсомол мәнә нә верди?», «Әдә-
бийят гәзети», 1938, 29 декабр.

Бу кичик, сүжетли парчада гадын азадлыгы мәсәләсинә тохунулмушдур.

Дөврүн ичтимаи вә әдәби мәсәләләринә чаваб вермәси нөгтейи-нәзәриндән „Мәктуб“ ше'ри дә гиймәтлидир. Микайыл Рәфилинин „Һәят вә өлүм“¹ ше'риндәки „нәш'әдир яшамаг, нәш'әдир һәят“ фикринә э'тираз әдән шаир, һәятын мә'насыны ялныз нәш'әдә көрән вә ени һәят уғрунда ганлы синфи мүбаризәни унуданлара гаршы чыхмышдыр.

1931-чи илдә яздыгы „Өлән шеирләрим“ илә С. Вурғун ени бир ярадычылыг дөврүнә гәдәм гойду:

Мави көзләре
Яздыгым дастанлар!
Бу күн мәндән узагсыныз.
Сизи мән,
Өлән
Күнләрин һечлийинә
Өз әлләримлә көндәрдим.

Беләликлә, С. Вурғун өз ярадычылығыны сосялизм чәмийәтинин тәләбләри әсасында енидән гурмаг үчүн „Өлән шеирләрим“ адландырдыгы фәрди, суб'ектив шеирләриндән үз дөндәриб тамамилә ени ярадычылыг йолуна

¹ М. Рәфилин. «Пәнчәрә», Баки, 1929, сәһ. 53.

дүшдү. „Шаирин анды“ндан сонра о, бир сыра ени руһлу шеирләр язды ки, бунлар 1932-чи илдә дәрч олуан „Фанар“ китабчасында топланмышдыр.

„Фанар“, С. Вурғун ярадычылығынын кәләчәк инкишаф йолларыны ишыгландыран бир фанар олду. Китабчанын „Фанар“ ады дашымасы вә „Өлән шеирләрим“ илә башламасы тәсадүфи дейилдир. „Өлән шеирләрим“ шаирин кечмиш һиссләрдән узаглашдыгыны, „Фанар“ ше'ри исә онун сосялизм чәмийәтинин гануни тәләбләриндән доған ени һиссләрини әкс этдирир.

Шаир „Өлән шеирләрим“дә:

Белә бир күндә
Мави булутларын рәнкинә уймаг,
Вә кечәләрин сарымтыраг,
Чарпашыг көрүнүшүндә
Һәяты дуймаг
Ярамаз!

—дейә гейри-ичтимаи тәбиәт тәсвирләриндән узаглашмагын зәрурәтиндән бәһс әдир. „Фанар“ ше'риндә исә шаир марксизм-ленинизм фанарынын ишыгы илә һәятын бүтүн мүрәккәблийини дәрк әтмәк истәдийини билдирмишдир:

Дэрин

Дэнизлэрин
Архасыны кэстэрэн
Бир фанар,
янар-янар...

Ону мэн

сэнэлэр кечди ки,
ичдим су кими.

Ону дуян

Бир гэлби

О гаршылаяр

зэнн эдэрэк

Бэ'зэн ити,

Бэ'зэн сейрэк

Аддымларла мэн,

Яхлашдым она.

Ленинин китаблары нлэ силаһланан шаир,
„Рапорт“ ше'риндэ „Сосялист вэтэнимизин
тэмэлине даш гойдугуну“ демэклэ өзүнүн
инкишаф этдийини билдирир, эсас ичтиман
гүввэлэримизин гүдрэтини тэрэннүм этмэйэ
башлайыр, өзүнү бу гүввэлэрин шаири ад-
ландырыр:

Мэн,

Нэфэслэри бензин

Вэ күкүрд гохулу

Миллионларын шаприйэм.

Шаир фикрэн инкишаф этдикчэ, онун
мөвзу даирэси дэ кенишлэнир, һэятымызы
даһа дэриндэн вэ этрафлы экс этдирмэклэ
барабэр бейнэлхалг мөвзулара тохунмага
башлайыр. Бу чәһэтдэн „Гызыл Шэрг“ вэ
„Рот-Фронт“ шеирлэри нэзэр-диггэти чэлб
эдир. Һэр ики шеир конкрет бир ичтиман
һадисэдэн бәһс эдир.

1930—33-чү иллэр арасында капиталист
өлкэлэриндэ баш верэн ичтисади бөһран
бейнэлхалг вэзиййэти дәйишдирди. Бөһран-
дан чыхмағын йолуну ени базарлар элдэ
этмәкдә көрән империалист дәвләтләр, дүн-
яны енидән бөлүшдүрмәк мәгсәдилә зәиф
өлкэләри истилая башладылар. Бу бейнэл-
халг һадисэдән тә'сирләнән С. Вурғун „Гы-
зыл Шэрг“ ше'рини язмыш вэ бурада мүс-
тәмләкә зүлмүнүн, мәһкум халглар үзәрин-
дәки тәзийгин сияси мәһиййәтини ачыб көс-
тәрмишдир.

Империалист дәвләтләр Советләр Итти-
фагы әлейһинә ваһид мүбаризә чәбһәси тәш-
кил этдиләр. Сәмәд Вурғун буна гаршы өзү-
нүн „Чавабымыз“ ше'рини язмышдыр.

„Рот-Фронт“ ше'ринин мөвзуу исә даһа
мараглыдыр. 1932-чи илин әввәлләриндә
Алманиянын вэзиййәти чох мүрәккәб иди.
Бу заман Алмания Коммунист партиясы
ҮЙК(б) Партиясынын ачдығы чыгырла кет-

мәйә чан атыр вә онун чаһаншүмүл гәләбә-
ләрилә руһланырды.

Алмания Коммунист партиясынын органы олан „Роте-Фане“ гәзети Бақы Комитәсинин органы „Вышка“ гәзети илә сыхы әлагәйә кирир. Алмания „Гызыл чәһәчиләр“ итти-
фагынын рәясәт һей'әти өзләринин севимли байрағы олан „Рот-Фронт“у Азәрбайчан зәһ-
мәткешләринә гиймәтли бир һәдиййә кими тәгдим әдирләр.

Азәрбайчан Коммунист (болшевикләр) Партиясынын Мәркәзи Комитәси вә Бақы Комитәси байраг һаггында ашағыдакы гә-
рары гәбул этди: „Вышка“ гәзети редакция-
сына верилән „Гызыл чәһәчиләр“ байрағы Азәрбайчанын яхшы памбыгчылары үчүн ке-
чичи байраг тәсдиг әдилсин“¹.

Бундан сонра бүтүн колхозлар „Рот-Фронт“ байрағы уғрунда сосялизм ярышыны кениш-
ләндирмәйә башладылар.

Берлин баррикадаларындан Азәрбайчан чөлләриндәки йүксәк мәһсул уғрунда мүба-
ризә мейданына кәлән бу байрағын тарихи сәнәт әсәрләринин мөвзуу олду.

Сәмәд Вурғун „Рот-Фронт“ ше'риндә бу байрағын кечдийи мүбаризә йолларына нәзәр салыр, азадлыг йолунда „ахан ганлары“,

¹ «Вышка» гәзети, 1932, 12 март, № 60.

„йол үстүндә титрәйән“ диләнчи гочаларын „мән ишсизәм“—дейән „ачлыг дүнясына“ гар-
шы э'тираз сәсләрини, мәзлум күтләләрин истәк вә арзуларыны гәләмә алыр. Бүтүн
бунлардан сонра шаир:

О, кәрди өз көксүнү бомбаларын сәсинә,
Кәлиб чыхды нәһайәт Советләр өлкәсинә—

дейәрәк байрағын ени шәраитдәки ени шә-
рәфли мүбаризәсинә кечир. Онун әлдән-әлә
кәздийини, биринчилик газанан колхозлара
верилдийини сөйләдикдән сонра „Берлинин
кәлләсинә санчылачаг бу байраг, ше'рим
инандырмаса кәл онун рәнкинә бах,“—дейә
ону азад олачаг Берлинә гайтарыр.

„Фанар“да топланан шеирләрдән айдын
олур ки, Сәмәд Вурғун бу дөврдә өлкә
дахилиндәки мүһүм сияси-ичтимаи вә бей-
нәлхалг һадисәләрлә марагланмыш, бир сыра
актуал мәсәләләрә тохунмушдур. Өзүнүн
ледийи кими инди онун шеирләри „сон дөйү-
шүн илк чәһәсиндә“ даяныр вә ичтиман
һәятын типик һадисәләрини әкс этдирир.

УИК(б)П МК-нын 1932-чи ил 23 апрел
тарихли „Әдәби-бәдии тәшкилатларын енидән
гурулмасы һаггында“кы гәрарындан сонра

Сәмәд Вурғун даһа бәйүк ярадычылыг на-
лийәтләри газаныр. О, ССРИ язычылары-
нын 1934-чү ил августун 15-дә кечирилән
биринчи гурултайынын гәрарларыны, тама-
милә ени чыгыра дүшән ярадычылығы үчүн
мүбариз иш мәрәнамәси гәбул эдир. О
өзүнүн һәгиги бир совет шаири, коммунист
мәфкурәләри тәблиғатчысы олдуғуну бундан
сонракы ярадычылығында даһа айдын вә
даһа парлаг шәкилдә көстәрир.

С. Вурғунун ени ярадычылыг мүнәффә-
гийәтләриндә Москва мүнһити дә бәйүк рол
ойнамышдыр. Шаир, Москвада тәһсил алды-
ғы заман мүасир рус ше'ри илә, биринчи
нөвбәдә В. Маяковски ше'ри илә яхындан
таныш олмушду. О, Маяковски ше'риндән
мүбаризлийи, дөйүнкәнлийи өйрәнир:

Салам сизә!

Сизин гәлбинизлә

яшаян,

Вә

Маторлу кәлмәләри

Чийиндә дашыян

Ени ше'рин

Ени шаириндән!

(«Рәпорт»)

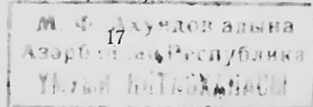
Сәмәд Вурғун өз ярадычылығына Мая-
ковскинин тә'сири һаггында языр: „Маяков-
скинин шеирләри бизим үчүн сосялист эсте-
тикасынын тәчрүбә мәктәби олду. Бу шеир-
ләр совет варлығыны тәсвир әтмәк мәһарә-
тини бизә өйрәтди. Онлар бизим үчүн өрнәк
вә тимсал олду... Маяковскинин шеирләри
бизи совет һәятынын һадисәләрини бәдии
ярадычылыгда кениш әһатә әтмәйә, габагчыл
ингилаби идеялары вә бәйүк ингилаби һади-
сәләри тәсвир әдән ингилаби поэзия ярат-
маға, һәята фәал сурәтдә бағлы олмаға ча-
ғырырды.

Өз кечдийим ярадычылыг йолуна нәзәр
саланда, айдын көрүрәм ки, бир шаир кими
мәним инкишафымда һеч шүбһәсиз, Мая-
ковски поэзиясынын нәчиб тә'сири олмуш-
дур. Онун поэзиясы инди дә ярадычылыг
ишиндә мәним йол йолдашымдыр¹.

С. Вурғун гардаш рус халгынын классик
вә мүасир әдәбийятына даима бәйүк
һөрмәтлә янашмыш, ондан тәрчүмәләр әт-
миш вә өйрәнмишдир.

Сәмәд Вурғун рус ше'ринин күнәши
олан А. С. Пушкини хүсуси бир мәнәббәтлә

¹ С. Вурғун. «Владимир Маяковски вә ше'ри-
миз», «Әдәбийят гәзети», 1950, № 11.

семир, онун Азербайжан әдәбийятынын инкишафындакы ролуну йүксәк гиймәтләндириди. Шаир бу һагда языр: „Поэзиямызын көһнәлмиш ганунларына гаршы шаирләримизин апардығы мүбаризәдә, поэзиямызын тарихиндә ени реалист мәктәбинин гәләбәсиндә Пушкин көркәмли рол ойнамышдыр“¹.

С. Вурғун „Евкени Онекин“ поэмасыны тәрчүмә әдәркән Пушкин сәнәтинин сиррләрини дәриндән өйрәнир вә ондан гидаланыр. Поэмаһын тәрчүмәси шаирин инкишафында мүсбәт рол ойнады. С. Вурғун языр: „Евкени Онекин“и тәрчүмә әтмәк мәнә чох шей верди. Мән буну анчаг сонралар бүтүн дәринлийи илә баша дүшдүм. „Комсомол“, „Вагиф“, „Ханлар“ әсәрләрини язмаг үчүн бу тәрчүмә мәнә кениш бәдии имкан вә тәчрүбә верди. „Онекин“и тәрчүмә әдәркән мән көрдүм ки, халг һәятыны бүтүн зәнкинлийи илә һәртәрәфли көстәрән кениш әһәтәли реалист вә эпик әсәрләри шеирлә дә язмаг мүмкүндүр“².

Бундан сонра шаир „Вагиф“ вә башга

¹ С. Вурғун. «Бөйүк реалист», «Коммунист» гәзети, 1949, 5 июн, № 109.

² С. Вурғун. «Бизим достумуз вә мүәллимимиз», «Дружба народов», 1949, № 3, сәһ. 136.

бөйүк һәчмли әсәрләриндә халг һәятыны һәртәрәфли әһәтә әтмәйә башлады.

Мәһз буна көрә дә С. Вурғун һаглы олараг: „Мән бүтүн һәятым бою Пушкиндән өйрәнмишәм. Онун ярадычылығы мәним үчүн ән бөйүк сәнәткарлык мәктәби олмушдур“, — дейир. Шаир, Пушкинин бәдии ифадә вәситәләриндән, сәнәткарлык үсулларындан өз ярадычылығында кениш истифадә әтмишдир.

С. Вурғун ялһыз классик рус әдәбийятындан дейил, мүасир рус ше'ринин ән көзәл вә мүтәрәгги ән'әнәләриндән гида алмышдыр. Ени ше'рин тәләбләрини һәлә ләзымынча дәрк әтмәдийи илк ярадычылык илләриндә Москва мүһитинә дүшән шаир, сәнәтин һагиги йолуну рус шаирләринин әсәрләриндә көрүр вә дөврүн тәләбләрини бу әсәрләрдән дәрк әтмәйә башлайыр.

С. Вурғун поэзиясы зәнкин халг ярадычылығы илә дә чох гүввәтли вә инчә телләрлә бағлыдыр. Түкәнмәз бир ярадычылык вә илһам мәнбәи олан халг әдәбийятынын мүндәрәчәси, форма вә ифадә көзәлликләри һәмишә Сәмәд Вурғуна тә'сир әдән, онун ени сәнәткарлык хүсүсийәтләри әлдә әтмәсинә көмәк әдән амилләрдәндир. Халг әдәбийятындакы гәһрәманлык мотиви, һикәбилик, азадлык йолунда мүбаризә әшги вә с.

кими көзэл кейфийятләр С. Вурғунун ярадычылыг инкишафында гүввәтли рол ойнамышдыр. Шаир, Азәрбайчан халг әфсанәләриндән, нағыл, гошма, аталар сөзү вә зәрб-мәсәлләриндән, көрдүйү рәнкарәнк ифадә хүсусийятләриндән мәһарәтлә истифадә әдир.

С. Вурғун халг әдәбийятындан сәрбәст, ярадычы бир сәнәткар кими истифадә этмәк, халг әдәбийятынын көзәл хүсусийятләрини бөйүк совет һәгигәтләринә мұвафиг бир йол илә инкишаф этдирмәк вә ениләшдирмәк тәрәфдарыдыр. Бу чәһәтдән онун мәшһур Азәрбайчан ашығы Әләскәрдән өйрәнмәк һаггында ирәли сүрдүйү мұлаппизәләри чох мараглыдыр. О дейир: „Халис азәрбайчанча азылмыш ашыг шеирләриндә бир ачыглыг, сафлыг, тәбиilik, милли ифадә формалары чохдур. Бунлардан истифадә илә биз ялныз Ашыг Әләскәрә гайытмамаг шәртилә букүн-кү ше'римиздә букүнүн сафлығыны, тәмиз вә сәмиими лирикасыны, халгын зөвгләрини кениш сурәтдә тәрәннүм этмәлийик“¹.

Шаирин Вагиф әдәби ирсинә дә бөйүк мәһәббәти вардыр. Бу мәһәббәтин сирри Ва-

гиф сәнәтиндәки хәлгилик, һәятә реалист-чәсинә мұнасибәт, онун халг ше'ри үслубунда языб-яратмасыдыр. Буну, С. Вурғун өзү дә гейд әдәрәк языр: „Бизчә Вагиф бөйүк әстетик зөвгләр шаири олмушдур. Лакин бу зөвгләр Азәрбайчан халгынын өз догма зөвгләри олдуғундан Вагифин шеирләри дилләр әзбәри олмушдур. Вагиф көзәллик ашигидир, онун көзәлләри „һуриләр“, „пәриләр“ дейил, ер гызларыдыр. Башы калағайылы, тойларда кәклик кими сү. зән кәлинләр Вагифин реал инсанларыдыр“¹.

Классик рус вә Азәрбайчан әдәбийятындан, онун габагчыл вә көзәл ән'әнәләриндән, зәнкин халг әдәбийяты хәзинәсиндән, реалист Вагиф ше'риндән илһам алан вә өйрәнән С. Вурғун ярадычылығы ени кейфийятләр кәсб әдир. Бу дөврдән башлаяраг шаирин ярадычылығында бөйүк ичтимаи мотивләр өзүнү көстәрир вә кетдикчә дәринләшир.

С. Вурғун совет вәтәнпәрвәрлийинин га-либ руһуну әкс этдирән әсәрләр языр.

С. Вурғун ше'риндә совет вәтәнпәрвәрлийи вәтәнинин көзәл мәнзәрәләрини, тәби сәрвәтләрини севмәклә янашы, бурада гурулан ени һәят, ени әмәлләр, сосялист ич-

¹ С. Вурғун. «Октябр вә Азәрбайчан әдәбийяты», «Ингилаб вә мәдәнийят», 1934, № 11—12.

¹ С. Вурғун. «Вагиф һаггында», «Әдәбийят гәвети», 1938, № 46.

тимаи гурулушунун тэрэннүмү шаклинде мейдана чыхыр.

Һәчмчә кичик олмасына бахмаяраг, әһатә даирәси, һәртәрәфлилийи, бәдии гүдрәти илә бир дастан тә'сири бағышлаян „Азәрбайчан“ ше'риндә шаир Азәрбайчанын ялныз тәбии көзәлликләрини дейил, онун совет ичтимаи гурулушунда наил олдуғу сәадәти тәрәннүм әтмишдир:

Сыра дағлар, кен дәрәләр,
Үрәк ачан мәнзәрәләр.
Чейран гачар, чүйүр мөләр,
Нә чохдур ойлағын сәнин,
Аранын, яйлағын сәнин.

Азәрбайчана мәхсус олан бу тәсвир, мү-әййән дәрәчәдә шаирин тәбиәтә һәср әтдийи илк шеирләрини („Дилчан дәрәси“, „Күр чайы“, вә с.) хатырладыр. Лакин бунун ар-хасынча шаирин:

Кеч бу дағдан, бу арандан,
Астарадан, Ләнкәрандан,
Африкадан, Һиндистандан
Гонаг кәлир бизә гушлар,
Зүлм әлиндән гуртулмушлар...

—демәси, ше'рә бөйүк бир ичтимаи мәзмун верир. О, совет Азәрбайчананы зүлм алтын-

да инләйән халглара бир нүмунә кими көс-тәрир вә бу азадлыгдан дуйдуғу ифтихар һиссини тәрәннүм әдир.

С. Вурғун ярадычылығында сосялист һә-ятынын тәрәннүмү хүсуси бир мөвзу тәш-кил әдир.

„Шаир, һәятсыз шаир дейилдир“ („Бәсти“) дейән С. Вурғунун әсас илһам мәнбәи сос-ялист һәятыдыр.

Сәмәд Вурғун бүтүн варлығы илә бу һә-ята бағлы олдуғундан мөвзуу кечмишдән алынмыш әсәрләриндә тәсвир олуан һәята да сосялист варлығынын наилийәтләри сәвий-йәсиндән бахыр, кечмишә бу нөгтейи-нәзәр-дән гиймәт верир. С. Вурғун поэзиясында тә-рәннүм олуан сосялист һәяты, Азәрбайчан халгынын ингилаба гәдәрки кечмиш, ачына-чағлы һәяты илә мүгайисәли шәкилдә әкс әтдирилир.

„Талистан“ поэмасында шаир хошбахт-лыға чыхмыш Азәрбайчан халгынын һәяты-ны тәрәннүм әтдикдән сонра „гыллы бөркү-нү башындан гоймаян“, „сары күркүнү әли илә битләйән“, „чайларын суюнда өзүнү юян“ ингилабдан әввәлки Азәрбайчан кәндлисинин ачыначағлы һәятыны тәсвир әдир. Совет ич-тимаи гурулушунун үстүнлүкләрини әкс әтди-рәрәк С. Вурғун, сосялизм гуран совет адам-ларынын ярадычы әмәйини, онун сосялист

эмәйинә шүүрлу мүнәсибәтини ачыб көстә-
рир.

„Бәсти“ поэмасында шаир Сосялист Әмәйи Гәһрәманы Бәсти Бағырованын симасында ағ күнә чыхмыш ени Азәрбайчан гадынлығынын бу күнкү сәадәтини, ичтимаи һәятымыздакы бөйүк ролуну тәсвир этмишдир. „Кечә бешик башында“ юхусуз кечәләр кечирән, „бәхти сачындан гара“ олан ингилабдан әввәлки Азәрбайчан гадынлығынын үмуми тәсвириндән сонра, шаир „көйдә гушлар кими ганад чалан“, „халча тохуян“, „шеир язан“, „кәнддә мүәллимлик әдән“ ени Азәрбайчан гадынлығынын тәсвиринә кечир.

Биринчи тәсвирдә патриархал-феодал мүһитинин фачиәләриндән кәдәрләнән, ағлаян шаир, икинчи тәсвирдә азад совет мүһитиндә өмр сүрән гәһрәманлары илә бәрәбәр күлүр вә севинир:

Бу элләр бағында доғма бир гушам,
Азад нәғмәләрчин ярадылмышам.
Олмуш илк илһамым бу гызыл байраг,
Күн кими парлаян бахтыма бир бах!
Ҷавабсыз галмамыш һәлә суалым,
Һай вурур, гый вурур тәрлан хәялым.
Букүнүн шаири нә бәхтиярдыр...

Шаир өзүнү она көрә бәхтияр һесаб әдир

ки, биринчи нөвбәдә онун халгы бәхтиярдыр. Халгынын бир нүмайәндәси олан Бәстинин әмәк чәһһәсиндә газандығы бөйүк наилийәтләрин илк сәбәбини шаир сосялист һәятынын халга бәхш этдийи имканларда — бир сөзлә ени дөвранда көрәрәк:

Бәсти! Нә хош кечир бизимлә дөвран,
Вар олсун дөвраны белә ярадан!

— дейир.

С. Вурғун „Мурадхан“, „Кәнд сәһәри“ поэмаларында вә бир чох шеирләриндә совет адамларынын әмәк гәһрәманлығыны, онларын ени-ени наилийәтләрини бөйүк илһамла тәрәннүм этмишдир.

Интернационализм дә Сәмәд Вурғун поэзиясынын әсас мотивләриндән биридир. Шаир өз халгыны севмәклә, истәр Совет Иттифагы дахилиндә яшаян башга гардаш халглара вә истәрсә дә харичи өлкәләрдә яшаян зәһмәткеш күтләләрә өз мәнһәббәтини билдирир. Пролетар интернационализминин әсас чәһәтләриндән бири олан бүтүн дүня пролетариатына рәғбәт мәсәләси С. Вурғун ше'риндә хүсуси бир мөвзу тәшкил әдир.

„26-лар“ поэмасында тәсвир олуна гәһрәманларын достлуғу, шаирин өзүнүн дедийи кими „интернационализмин ән парлаг вә өл-

мәз нүмунәсидир". Бурада мұхтәлиф милләтләрдән олан ингилабчылар ваһид идея әтрафында бирләшәрәк, бир мәсләк йолунда — бөйүк коммунизм мәсләки йолунда чарпышыб һәлак олмушлар.

Бу поэмада вәтәнин сәадәти уғрунда һәлак олан 26 Бақы Комиссарынын мұбаризәсиндән вә Ағчагум чөлүндә инкилис гәсбкарларынын Азәрбайчан халгына этдийи рәзил бир гәсддән бәһс олунур.

Кәл, шейда бүлбүлүм, верәк сәс-сәсә,

Гардашлыг адына мин сөһбәт ачаг! («Бүлбүл»).

— мисралары һәр чүр милләтчилийә вә космополитизмә гаршы ардычыл мұбаризә; апаран С. Вурғунун интернационализми тәрәннүм әдән шеирләринин әсас мотиви кими сәсләнир.

Сәмәд Вурғун бүтүн бәшәрийәтин арзуладыгы коммунизми, милләтләр достлуғунун, халглар гардашлығынын мүчәссәмәси кими тәрәннүм әдир:

Гәринәләр кечәчәкдир, зәй улу рәһбәр,
Айлар, илләр өз һүснүнә һейран галачаг.
Зәңгирләри парчаланмыш бүтүн өлкәләр,
Гардашлығын дүнясында нәфәс алачаг.

Сәмәд Вурғунун бу дөвр ярадычылығында өзүнү көстәрән мұһүм чәһәтләрдән бири дә онун ярадычылығында антифашист мотивләрин күчләнмәсидир. Бу мотивин шаирин ярадычылығындакы ән яхшы ифадәси „Өлүм күрсүсү“ поэмасыдыр. Бу поэма Алманияда баш верән мұһүм бир тарихи һадисәнин бәдин ифадәсидир:

1933-чү илдә Алманияда һакимийәт башына кечән фашист партиясы, Э. Телманын башчылығы илә күндән-күнә бөйүйән Алмания Коммунист партиясына гаршы чидди мұбаризә тәдбирләринә башлады. Бу мұнасибәтлә 1933-чү ил, февралын 27-дә фашист партиясынын хүсуси вә кизли әмри илә алман парламенти—Рейхстаг яндырылыр. Һәммин күн кечә ярысы Берлин радиосу билдирир ки, куя чинайәткар, Һолландия коммунисти Ван-дер-Лүббе, Рейхстагын бинасында тутулмушдур. Обириси күн дахили ишләр назир Көринг Рейхстагын Алмания Коммунист партиясынын әли илә яндырылдығыны билдирир. Куя бу, алман коммунист фәһләләринин силаһлы үсяна башламасы үчүн әввәлчәдән һазырланмыш бир сигнал имиш. Бундан сонра фәһлә һәрәкатыны вә үмумийәтлә Алманияда коммунистләрин фәалийәтини даяндырмаг үчүн хүсуси декрет нәшр олу-

нур. Бу декретә көрә коммунист вә сосял-демократ гәзетләри гадаған эдилир. Көрингин әмринә әсасән Алмания компартия ишчиләринин күтләви һәбсләри башланыр.

Фашист партиясынын бу тә'чили тәдбирләриндән онларын әсас мәгсәдләри айдын олур. Рейхстагын яндырылмасы фәһләләрин силаһлы үсяны үчүн дейил, Коммунист партиясы органларынын гапанмасы, лидерләринин һәбс олунмасы үчүн фашистләрин провокасиясы иди. Голландия коммунисти ады илә гәләмә верилән Вандер-Лүббе әслиндә фашист партиясынын мүти гулу, нөкәри иди. Икинчи тәрәфдән, бу мәсәләдә болгар Коммунист партиясынын үзвү, Алманияда яшayan харици мұһачир Кеорки Дмитровун тәгсирләндирилмәси даһа марағлы иди. Рейхстагын яндырылмасындан 12 күн сонра, мартын 9-да ики нәфәр болгарла бәрабәр Дмитров да һәбс эдилир. Дмитров һәбс олунандан бир нечә күн сонра һәбсхана рәиси адына мәктуб көндәрәрәк чинайәтдән тамамилә хәбәрсиз олдуғуну, Вандер-Лүббени гәтиййән танымадығыны билдирир. Әсаслы дәлилләринә бахмаяраг Дмитров айларла һәбсханада мүхтәлиф әзаб вә ишкәнчәләрә мә'руз галыр.

Нәһайәт, Алманиянын Лейпсиг шәһәрин-

дә мұһакимә башланыр. 93 күн давам әдән мұһакимә мүддәтиндә Дмитров өзүнү мүдафиә дейил, әксинә, фашист партиясыны иттиһам эдир. О, сүбут эдир ки, Рейхстагы коммунистләр дейил, фашистләр яндырмышлар. Беләликлә, мұһакимәдә ики дүня, ики систем үз-үзә даяныр. Дмитров өз мұбаризәсиндә минләрлә фашист нөкәрләри гаршысында өз коммунист даянәти вә мәрдлийини нұмайиш этдирир.

Дмитровун мұһакимәдәки гәһрәманлығы, коммунист даянәти, С. Вурғунун „Өлүм күрсүсү“ поэмасынын мөвзуу олур. Бу да тәсәдүфи дейилдир. Чүнки С. Вурғуну һәмишә гәһрәманлыг мөвзулары марағландырмышдыр. 1933-чү илдә бүтүн дүняны марағландыран бу мәсәлә шаирин гәләми илә истәр мәзмун, истәрсә дә бәдин чәһәтдән өзүнүн лазыми ифадәсини тапды.

Язылдығы дөврдә күнүн зәрури тәләбләринә чаваб верән бу әсәр, өз актуаллығы ә'тибарилә букүн дә мұасир бир әсәр ки-ми сәсләнир.

Һәчминин нисбәтән кичик, әһвалатын ол-дугча йығчам верилмәсинә бахмаяраг, әсәр там, бүтөв бир поэма тә'сирини бағышлайыр.

Бу дөврдә Сәмәд Вурғун „Ала көзләр“, „Данышаг“, „Ашыг гардашыма“ вә саирә

кими лирик гошмалар да язмышдыр. Бу гошмалар шаирин халг эдэбийятына, ашыг ше'ринэ нэ гэдэр яхын олдуғуну даһа ачыг шәкилдэ көстәрир.

Бу дөврә Сәмәд Вурғунун яздығы „Хейрә-шәрә ярамаз“, „Карерист“, „Дар көз“, „Чил тоюғун тәк юмуртасы“ вә саирә кими сатирик шеирләри өз реализми, һәятилийи нөгтейи-нәзәрән мараглыдыр. Лакин бу шеирләрдә сатирик күлүшдән чох, шаирин чидди мүһакимәләри үстүнлүк тәшкил эдир. Шаир өзү дә „Чил тоюғун тәк юмуртасы“ ше'риндә „сатира кәлмәйир букүн әлимдән“ —дейә 'буну ә'тираф әтмишдир.

Беләликлә, Сәмәд Вурғун ярадычылыгы кетдикчә инкишаф эдир, онун әһатә даирәси кенишләнир. Шаир өзүнүн бу дөврә яздығы „Он ики декабр“, „20 баһар“, „Сәадәт нәғмәси“, „Сөз букети“, „Ше'римизин ағсагалы“ кими шеирләри вә „Үсян“, „Лөкбатан“ кими поэмалары илә чохчәһәтли бир ярадычылыг йолуна гәдәм гойдуғуну нүмайиш әтдирир.

* * *

Халгын бүтүн гүввәләрини имтаһандан кечирән Бөйүк Вәтән мүһарибәси, идеоложи силаһымыз олан совет эдэбийятыны да сынагдан чыхарды. Бөйүк Вәтән мүһарибәси

совет язычыларындан даһа сүр'әтлә языб яратмағы, һадисәләрә тез чаваб вермәйи тәләб эдирди. Инди диггәт мәркәзиндә чәбһә һадисәләри, совет адамларынын дүшмәнә гаршы амансыз мүбаризәси дурмалы иди. „Аловлардан кечәрәк од парчасы“ оланларын гәһрәманлығыны тәрәннүм әтмәк лазым иди.

Бу тәләбләри дәриндән баша дүшән С. Вурғун даһа бөйүк бир әһтирасла гәләмә сарылды вә күтләләрин мүһарибә дөврү әһвал-руһийәсини, дөйүшчүләримизин, партизанларымызын гәһрәманлығыны әкс әтдирән әсәрләр яратды. Мүһарибәнин әввәлиндә С. Вурғунун демәк олар ки, һәр күн ени бир ше'ри дәрч олунур, бу шеирләр орду вә чәбһә гәзетләри сәһифәләриндә дөйүшчүләрә дә чатдырылырды.

С. Вурғунун мүһарибәнин башладығы илк күндә яздығы:

Билсин ана торпаг, эшитсин вәтән,
Мүсәлләһ әскәрәм мән дә букүндән.

(«Вәтән кешиийндә»).

—мисралары бүтүн халгын адындан сөйләнән әскәри анд кими сәсләнди. Шаир, үзүнү бүтүн совет вәтәндашларына тутараг һамыны партия әтрафында сых бирләшмәйә, дүшмә-

нә гаршы амансыз олмага чағырыр, бизим
лабүд гәләбәмизә, он алты гардашын галиб
күчүнә сарсылмаз инам хиссини ифадә эдән
атәшин шеирләр язырды.

Бу чәһәтдән Москвая һәср этдийи һә-
рарәтли парчалар диггәтә лайигдир. „Мос-
ква“ ше'риндә:

Бир ана гойнудур исти гучағын,
Гәлбә меһрибачдыр одун, очағын.

—дейән шаир Москваны ана гойнуна бәнзә-
дир, онун эзәмәт вә енилмәзлийини тәрән-
нүм эдир. О, Москваны „эбәдийәтин чанлы
һейкәли“ адландырыр. Москванын гәһрәман-
часына мүдафиә эдилмәсиндән, миллионларла
адамларын бу шәһәрә үмид көзү илә бахма-
сындан данышыр. „Салам Москва“ ше'ри-
ни С. Вургун Москва әтрафында дүшмән
дәстәләринин мәғлубийәтиндән сонра, 1942-
чи ил январын 26—27-дә ССРИ Язычылары
Иттифагы пленумуна кетдийи заман язмыш-
дыр. „Москва“ ше'риндә дөйүшән Москва,
„Салам Москва“да исә галиб Москва тәсвир
олунмушдур. Шаир, Москванын „башында
туфанлар гопандан бәри“ 8 ай ону көрмә-
мишди; бу узун айрылыгдан сонра наил ол-

дуғу көрүш, онун гәлбиндә ени хиссләр,
ени дуйғулар оятмышдыр.

Сән ачыг алнынла, күләр үзүнлә,
Һәр вахт даянырдын мәним гаршымда,
Чүнки һәр кечәнлә, һәр күндүзүнлә
Һәмсөһбәт олмушам кәнчлик яшымда.

Бурада ичтимаи хисслә шәхси хисс'вәһдәт
һалында бирләшмишдир. Шаир, Москваны
севир, чүнки Москва онун бөйүк вәтәнинин
гәлби—бүтүн дүнянын азадлыг вә сәадәт чы-
рағыдыр. Бир дә о, Москваны она көрә се-
вир ки, Москва шаирин кәнчлик илләринин
ширин хатирәләрини өзүндә сахлайыр. О,
Москпада охудуғу заман гызыл пайтахтын
кениш күчәләриндә бөйүк арзуларла кәзиб-
долашмыш, вәтәнинә кәләчәк хидмәтини өл-
чүб-бичмиш, „дәстәдән керидә галмамаг
үчүн“ онун әлм очагларында Ленинин ки-
табларыны охумушдур. О, инди һәрби вә-
зиййәтдә олан Москваны кәзиб долашыркән
гочаман шәһәрдә тамам башга бир аләм кө-
рүр. Москва тамамилә дәйишмишдир. Вах-
тилә кениш аудиторияларда ширин мүһәзи-
рәләрини динләдийи, әлләриндә һәмишә тә-
башир көрдүйү ағ сачлы алимләри әли си-
лаһлы, язычы достларыны исә һәрби либас-
да көрүр:

Раст кәлир енә дә достлар, танышлар,
Енә дә әл вериб өпүшүрүк биз.
Гашлар чатылмышдыр, сәртдир бахышлар,
Инди мүсәлләһдир бүтүн нәслимиз!..

„Дөрд мисра ичәрисиндә шаир бизә, бө-
йүк бир һиссләр аләми тәсвир этмишдир.
Охучунун хәялы . . . һәр мисраны инкишаф
этдириб бөйүк бир мәнзәрә ярада биләр.
Бурада шаир гәнаәткарлыг этмишдир. Лакин
һисс олунур ки, онун үрәйиндә сөз чохдур“¹.

Хүсусилә „Гашлар чатылмышдыр, сәрт-
дир бахышлар“ мисраында шаир мұһарибә
дөврү әһвал-руһийәсинин адамларын си-
масында да әкс олундуғуну көстәрмишдир.

Будур, бир мейданда, раст кәлир мана,
Татьяна Ларина! Дәйишмиш бүтүн,
Гызарты чөкмүшдүр янагларына,
Солгун көрүнмәйир бәнизи букүн.

Шаир бурада „Русия һәятынын гамусу“
(В. Г. Белински) олан „Евкени Онекин“ мән-
зум романынын гәһрәманыны яд әдир. Татьяна
рус гызыдыр. Анчаг о, XIX әсрин дәбдәбәли

¹ М. Ариф. «Ше'римиз Вәтән мұһарибәси күнлә-
риндә», «Вәтән уғрунда» журналы, 1942, № 4—5,
сәһ. 19.

бал мәчлисләриндә мәст олан романтик бир гыз
дейилдир. О, инди тамамилә дәйишмишдир.
Инди о, дөврүн ағыр имтаһанларындан ке-
чир; инди о өз романыны гапамыш, саат-
ларла Онекинин йолуна көз дикдийи ачыг
пәнчәрәни өртмүш, чийнинә шинел, әлинә
түфәнк алып „әшгин бағыны гопан човғун-
дан, әсән күләкдән горуур“.

Бу шеирдә һеч бир заһири бәзәк йох-
дур; ифадәләр олдуғча садә вә айдындыр.
Бу ше'ри севдирән әсас чәһәт онда олан
дәрин мұшаһидә, һәятилик, бир сөzlә шаи-
рин һәяти дуйғуларындан доған реализмдир.
Шаир Москванын күчәләрини кәзәрәк, Мос-
квада һаким олан мұһарибә вәзийәтини
бүтүн варлығы илә дуймуш вә дуйдуғу
үчүн дә сәмими вә садә бир диллә өз тәбии
һиссләрини ифадә этмишдир.

О вахт С. Вурғунла бәрабәр Москвада
олан Һ. Мейди языр: „Биз Пушкиннин эзә-
мәтли һейкәли гаршысындайыг. С. Вурғуну
фикир апармышдыр. Дәйәсән, онун үрәйини
нараһат әдән бир шей вардыр. Бу анларда
шаирин илһамы чошмая билмәз. Айдындыр,
сонралар о, „Салам Москва“ ше'рини ярат-
ды“¹.

¹ Һ. Мейди. «Москва», Бақы, Ушагкәнчнәшр,
1942, сәһ. 22.

С. Вургун бүтүн ярадычылыгы бою ше'ринә дәрин мәһәббәт бәсләдийи Пушкини вә онун вәтәнини мұһарибә вәзийәтиндә көрүр. Инди Пушкинин „гулағында топларын сәси динир“. Лакин о, һеч дә өз әввәлки вугарыны поэмадан „шеир пәрисинин тәранәсини“ учалдараг дейир:

Одлар ичиндә дә яныб гаралмаз,
Мәһәббәт, сәдагәт, һәгигәт, камал.

Беләликлә, шаир юхарыда тәсвир әтдийи мұһарибә лөвһәләринә Пушкинин дилилә екун вурур.

„Салам Москва“ ше'ринин һәр мисраы һаггында данышмаг олар. Бурада һисс илә фикрин үзвү вәһдәти, фикир айдынлығы, нәһайәт йүксәк ше'риййәт вардыр. Ше'рин һәр мисраы мұһарибә вәзийәтиндә олан Москванын көзәл бир хусусийәтини чанландырыр. Шеирдә олан бу конкретлик чох мараглыдыр. „Москва“ ше'рилә, „Салам Москва“нын әсас фәрги дә бундан ибарәтдир. Әкәр „Москва“да шаир һәр шейдән үмуми шәкилдә данышыб, үмуми сөзләрлә Москванын мәғлүбәдилмәзлийини тә'рифләйирсә, „Салам Москва“да һәр мисрада бир мәнзәрә чәкәрәк, конкрет лөвһәләр әсасын-

да әйни фикри даһа бәдии шәкилдә ифадә әтмишдир.

Мұһарибә, әдәбийятымыза зәнкин, рәнкарәнк мөвзулар, ени фикир вә ени гәһрәманлар кәтирди. О чүмләдән С. Вургунун ярадычылыгы да ени мөвзу вә ени гәһрәманларла зәнкинләшди.

Шаир, чәбһәйә оғул йола салан ағ бирчәк аналарын („Ананын өйүдү“), шәфгәт бачысы сифәтилә чәбһәйә кедән гыз вә кәлинләрин („Шәфгәт бачысы“), һәлә вәтәндаш мұһарибәси заманы һүнәр көстәрмиш гочаларын („Гоча гәһрәманын чыхышы“) образыны ярадыб онларын вәтәнә олан сонсуз мәһәббәт вә сәдагәт дуйғуларыны гәләмә алды.

„Ананын өйүдү“ ше'ри, нәинки С. Вургун ярадычылығында, үмумийәтлә Азәрбайчан ше'риндә тәкчә өз мөвзуу ә'тибарилә дейил, әйни заманда руһ, фикир ә'тибарилә дә ени һадисәдир. Даһи Азәрбайчан шаири Низамидән тутмуш С. Ә. Ширванийә гәдәр бир чох гәләм усталары өз әвладларына „өйүдләр“ язмышдыр. Лакин С. Вургунун „өйүдү“ бу өйүдләрин һамысындан фәргләнир. Она көрә ки, бурадакы ана, тамамилә башга анадыр. О, совет дөврүндә анлә гурмуш, әвладына совет тәрбийәси вермишдир.

Оглуу вэтэпэрвэрлик руһунда, дөвлэт вэ партиямыза сэдагэт руһунда бөйүтмүшдүр. Инди мүһарибэйэ чэлб эдилдийимиз бир дөврдэ ана, өз оглуу вэтэн уғрунда дөйүшлэрэ көндэрир. Она өйүд верир ки, вэтэни-мизин дуз-чөрөйилэ бөйүдүйүнү унутмасын, чэбһэдэ элэ вурушсун ки, ана онун чэбһэдэ көстөрдийи һүнэри эшидиб башы уча кэзсин. Шеирдэки енилик дэ мэхз өйүддэки бу ени мәзмунда өзүнү көстөрир:

Икид балам! Һэрчэнд ки, өз ананам мэн сәнин,

Чөрөйилэ бөйүмүсән бизим ана вэтэнин.

Бизим эллэр Короглулар, Чапаевлэр юрдудур,

Һэр нәфәри күллэ батмаз, топ дағытмаз ордудур.

Бу ана, Ханларын анасы Гызетәрди. О, инди 30 илдән артыгдыр ки, совет өлкәсиндэ яшамыш вэ букүн санки өз Ханларыны бөйүк бир ифтихарла бу көзәл дүнянын мүда-фиәсинә көндэрир. О, оглунун дөйүшә кет-мәсиндән фәрәһләнир:

Биз сәнсиз дэ доланарыг, уғур олсун йолуна.

Гылынчыны чалап замап гүввәт кәлсин голуна.

Сән дүшмәнин габағында икид тәрпән вүгарла,

Түфәнкини тәмиз сахла, атыны да тумарла.

Бу шеирдэки ана истәр шифаһи вэ ис-тәрсә дэ язылы әдәбийятымызда өзүнү көс-

тәрән бөйүк халг мүдриклийини, халг әзә-мәтини тәмсил әдир. „Тарихләрин шаһиди-дир мәним бу ағ бирчәйим“—дейән ананын һәр кәлмәси ағ сачлы бир халгын үрәйин-дән гопан һәйәчанлы нидалардыр.

Ана өз оглуна вердийи өйүдү битиринчә огул тәрәддүд әтмәдән йола дүшүр. Бу за-ман, „күнәш яйды шө'ләсини вэтәнин көйлә-ринә“,—дейә шаир бир мисра илә кичик бир лөвһә ярадыр. Бу мисра өз поэтик гүввәсилә ше'рә екун вурур. Күнәш гәһрәманын йол-ларына нур сәпир, онун нурлу кәләчәйә—бөйүк зәфәрләрә доғру кедән йолуну ишыг-ландырыр.

„Асланын эркәйи дишиси олмаз“ афо-ризми шифаһи халг әдәбийятымызын ән көзәл зәрбмәсәлләриндән олмагла халгымызын гәһрәманлыг руһуну ифадә әдир. Бөйүк Вә-тән мүһарибәсинин әдәбийятымызын гаршы-сында гойдуғу бир чох ени вә бөйүк вәзифә-ләрдән бири дэ гадын гәһрәманлығынын сә-нәтдә әкс олунмасы иди.

С. Вурғунун „Шәфгәт бачысы“ ше'ри бу бөйүк тәләбә чаваб верән ән көзәл әсәрләр-дәндир. Чағырыш руһу дашыян бу шеир өз мәзмуну илә диггәти чэлб әдир. Шаир бу-рада дөврүн һәчәрини дөйүшләрә чағырыр:

Кэл Гызыл Ордуя, сарыл бу күнә,
Парла яз күнүнүн сәһәри кими.
Тутум үзәнкини, галх ат үстүнә,
Сән, Гачаг Нәбинин Нәчәри кими.

Азәрбайчан әдәбийятында һәмишә Фәр-
һадла Ширин, Нәби илә Нәчәр, Элханла
Солмаз, Ханларла Мәһрибанлар янашы дур-
муш, бир идея вә бир мәгсәд уғрунда чар-
пышмышлар.

Совет гадынлары ичтимаи һәятымызда,
сосязлизм гуручулугунда фәал иштирак әдиб
дөвләт хадими вә я элм, сәнәт адамы ол-
магла бәрабәр өлкәмизин мүдафиәсиндә дә
фәал рол ойнамыш, өз әрләриндән, өз гар-
дашларындан кери галмамышлар.

Азәрбайчан совет әдәбийятында ярадылан
Севил, Күлүш, Алмас кими гадын сурәтләри
бөйүк ингилабын онлара бәхш этдийи азад
һәяты мөһкәмләндирмәк уғрунда, көһнәли-
йин галыглары илә йорулмадан мүбаризә
апармышлар. Вәтән мүһарибәси күнләриндә
исә өз һәятынын ән шәрәфли илләрини со-
вет дөврүндә яшамыш Азәрбайчан гадынлары
өз сәадәтләрини горумаг мәс'улийәтини да-
һа дәриндән һисс әтмишләр. Чәбһәйә оғул,
гыз йола салмагла бәрабәр, лазым кәлдикдә
өзләри дә силаһа сарылмышлар. Бу шәрәф-

ли хидмәтилә совет гадыны өз тарихинә ени
гәһрәманлыг сәһифәләри языр.

Кәл чыхаг чәбһәйә, әмр әдир вәтән,
Сән дә бу мейданда күкрәйиб чагла.
Дүшмәнин күлләси дәйсә синәмдән,
Мәһрибан әлинлә ярамы багла.
Нәят верәчәкдир бизә дәрманын,
Әлинлә язылсын һөкмү заманын.

Күлүшләрин, алмасларын көһнәликлә мү-
баризә әдиб яратдыглары ени чәмиййәтин
мүдафиәси кими шәрәфли бир ишә атылан
гызлардан бири дә шаирин гәләмә алдығы
шәфгәт бачысыдыр:

Әлинлә гурдугун барлы бағчалар.
Туфанлар гопса да саралыб солмаз.
Бизим бу ерләрдә бир мәсәл дә вар:
«Асланын эркәйи дишиси олмаз!».

С. Вурғунун ярадычылыгында Бөйүк Вә-
тән мүһарибәси гәһрәманларына вә дөйүш-
чүләринә һәср әдилмиш шеирләр бир силси-
лә тәшкил әдир. Шаирин, сияси рәһбәр
Камал Гасымова, пилот Мәһрибан Аббасова,
Совет Иттифагы Гәһрәманы Ибраһим Мәм-
мәдова, партизан Бабаһи Дадашова, азад
әдилмиш Орайол шәһәринә илк дәфә байраг

санчан дөйүшчү Һүсейн Әждәрова һәср этдийи „Гәһрәманын һүнәри“, „Икид шаһин“, „Азәрбайчан баласы“, „Партизан Бабаһ“, „Байрагдар“ вә с. шеирләри бу силсиләдән-дир.

Вәтән мұһарибәси дөврүндә әдәбийятта кәлән ениликләрдән бири дә совет дөйүшчүсүнүн образы, онун дөйүш фәалийәтинин тәсвири иди. Совет әскәри заманын ән типик вәтәнпәрвәр вәтәндашы, халгын фәхри, милли гүруру иди. Бу ени образын яранмасы илә әдәбийятымыза ени мәзмун вә ени кейфийәт кәлди.

Совет сәрһәдләриндән узагларда Берлинә гәдәр кечдийи дөйүш йолларында мұхтәлиф халгларын, мұхтәлиф милләтләрин фашизм әсарәтиндә чәкдийи әзаблары, мәдәнийәтин тапдандығыны, инсан шәрәфинин алчалдығыны көрән бу дөйүшчү, фашист әсарәтинә мәруз галмыш халглара азадлыг кәтирмәклә өз мұбаризәсинин бөйүк һагг ишин олдуғуну бир даһа дәрк әдирди. Бу исә ону дахилән гат-гат йүксәлдир, мә'нәви аләмини зәнкинләшдирди.

Гызыл әскәр һаггында динч гуручулуғ илләриндә дә бир чох шеирләр язылмышды. Бу шеирләр, һамысы „сабаһ мұһарибә оларса...“ шұары алтында үмуми сәчиййә дашыһырды. Бөйүк Вәтән мұһарибәси дөврүндә

исә әдәбийятымызда, о чүмләдән, ше'римиздә конкрет дөйүшчү сурәтләри яранмаға башлады.

Сияси рәһбәр Камал Гасымова һәср этдийи „Гәһрәманын һүнәри“ ше'рилә Сәмәд Вургун поэзиямыза Бөйүк Вәтән мұһарибәси дөйүшчүсүнүн образыны кәтирди. Шаир бурада Камал Гасымовун көрпү партлатмағ фәалийәтини олдуғу кими нәгл әдир. Ше'рин бу ери бәдии чәһәтдән нә гәдәр гүсүрлу олса да, о поэзиямызда ени бир һадисә кими гиймәтләндирилмәлидир. Чүнки шаир бурада бир дөйүшчүнүн конкрет фәалийәтиндән — ишиндән бәһс әдир. Ше'рин сонракы һиссәсиндә шаир бу гәһрәманыға өзүнүн мұнасибәтини, гәһрәманыг сорағыны эшидән халгын севинч вә гүруруну верир ки, әсл шеир дә элә бурадан башланыр.

„Инди сөз мәнимдир гулаг ас сән дә“ — дейә шаир, Камал Гасымовун гәһрәманығындан фәрәһләнән халгын севинчини белә ифадә әдир:

Яйылды шөһрәтин Азәрбайчана,
Динләди гәлбини дағлар, ямачлар.
Адыны нәғмәйлә салды дастана,
Муған чөлләриндә өтән турачлар.

Мәзһир Аббасова һәср олунмуш „Икид

шаһин“ ше‘риндә дә дөйүшчүнүн конкрет сурәти ярадылмышдыр. Әкәр шаһир 1941-чи ил 15 июнда яздығы „Гызыл шаһинләр“ ше‘риндә гәһрәман совет тәйярәчиләринә үмуми сөзләрлә мүрачиәт әдирдисә, һәмин ил 19 июлда яздығы „Икид шаһин“ ше‘риндә бу тәйярәчиләр ичәрисиндә өз гәһрәманлығы илә сечилмиш бир пилотдан—Мәзаһир Аббасовдан сөһбәт ачыр. Беләликлә, мүһарибәнин кедишиндә ени-ени гәһрәманларын мейдана чыхмасы вә мүһарибәнин шаһир тәрәфиндән һәртәрәфли дәрк әдилмәси она конкрет мөвзулар әсасында шеирләр язмага имкан верир.

С. Вурғун Камал Гасымовдан бәһс әтдийи „Гәһрәманын һүнәри“ ше‘риндә олдуғу кими „Икид шаһин“ ше‘риндә дә Мәзаһир һаггында гәзәтләрдән билдикләрини әйнилә нәзмә чәкмишдир. Мәзаһирин гүввәтли дүшмән об‘екти олан Констансаны бомбардман әтмәси, көйдәки дөйүшү, тәйярәнин зәдәләнмәси илә әлагәдар олараг дәнизә әнмәси, 3 нәфәр дөйүшчү илә бәрабәр 6 күн дәниздә резин гаһыг үзәриндә галмасы, нәһайәт, совет кәмининин онлары хилас әтмәси шеирдә әйнилә нәгл олунур. Бүтүн бунлардан сонра „Гәһрәманын һүнәри“ ше‘риндә олдуғу кими, бурада да ше‘рә тәхминән әйни сөзләрлә екун вурулдур:

Кәлли ана юрда бу көзәл хәбәр,
Саз алды, сөз гошуб, тә‘риф дейәнләр.

Шаһирин „Азәрбайчан баласы“, „Партизан Бабаһ“, „Байрагдар“, „Мәнә белә сөйләйирләр...“ вә с. шеирләри дә дөйүшчүләрин гәһрәманлығындан бәһс әдир.

Дөйүшчүләрин фәәлийәтинә һәср әдилән бу конкрет әсәрләр, гызыл әскәрин тамамланмыш бәдии сурәтини яратмаг ишиндә атылан илк вә мүвәффәгийәтли аддымдыр.

Шүбһәсиз, Бөйүк Вәтән мүһарибәси дөврүндә арха чәбһәнин дә чох бөйүк әһәмиәтти олмушдур. Бу чәһәтдән С. Вурғунун бир сыра шеирләри диггәти чәлб әдир.

Арха чәбһәнин ролуну гиймәтләндирән шаһир, чәбһәйә тахыл көндәрән тарла гәһрәманларынын („Дашсалаһлы йолдашлары“), дөйүшчү баласыны тәрбийә әдиб бәсләйән ушаг бағчасы ишчиләринин („Ушаг бағчасы“), гызыл әскәрләрә совгат көндәрән күлпәриләрин („Совгат“), дүшмән гаршысында көксүнү сәнкәр әдән дөйүшчүләрин яраларыны сағалдан Мустафа Топчубашевләрин („Салам, достум!“), арха чәбһәнин гәһрәманларына мә‘нәви гита верән сәһнә усталарымызын („Ил-

һам пәриси“) хидмәтләрини севә-севә гәләмә алмышдыр.

С. Вурғунун бөйүк бир илһамла яздығы „Ушаг бағчасы“ ше’ри өз мөвзуу вә бәдиини-йи илә диггәти чәлб әдир. Шаир аталары әскәр кетмиш ушаглара күтләләрин гайгы-сыны әкс әтдирәрәк языр:

Сиз әй чәбһәләрдә вурушан әрләр,

Күнәшдән яранды бизим нәслимиз.

Саһибсиз дейилдир сизин көрпәләр,

Синәмиз үстүндә сахлайырыг биз.

„Гызханамын һүнәри“ ше’риндә әри әскәр кетмиш колхозчу бир гадынын танк дәстәсинә 2.000 манат вермәси, онун сәхавә-ти вә тәвазә’карлығы гәләмә алынмышдыр.

Мүһарибәнин икинчи мәрһәләсиндә С. Вурғун Украина чәбһәсинә кедир, Мелитопол шәһәри әтрафында дөйүшчүләрлә көрүшүр, бу исә шаирин ярадычылығына чох мүсбәт тәсир көстәрир. Чәбһә мүшаһидәләри әсасында шаир „Көйәрчин“, „Байрагдар“ кими сүжетли шеирләрини языр. Бу шеирләрдә чәбһә һәятынын мүййән бир саһәси өз кон-крет ифадәсини тапыр. Бу да тәсадүфи олмайыб шаирин чәбһә мүшаһидәләринин нәтичә-

си иди. Шаир өз көзләри илә „Украинанын сон баһары“ны, „ярпағыны төкән ағачда отурмуш кәдәрли көйәрчини“, „ода янмыш эвләрдән“ галан „гуруча дөрд диварлары“ көрмүш, „мәрмиләрин кишинәмәси“ни эшитмишдир. Буна көрә дә шаир бу дөврдә мүһарибәнин төрәтдийи дәһшәтләри конкрет лөвһәләр әса-сында вермәйә чалышыр. Бу шеирләрдә мү-һарибәнин төрәтдийи фәчи сәһнәләрин тәс-вири илә янашы, кәләчәйә—гәләбәмизә олан инамын тәрәннүмү дә әсас ер тутур.

Букүн, сабаһ гурулачаг

Бир әдаләт мәһкәмәси.

Дәйишәчәк о күн дөвран,

Бу зилләтләр, бу мөһнәтләр,

Вахтсыз өлмүш мәһәббәтләр.

Баш галдырыб торпаг алтдан,

Һайгырачаг гисас! дейә,

Һөкм әдәчәк ерә, көйә.

О күн мәл’ун чинайәткар

Асылачаг богазындан.

Бу, белә дә олду. Шаирин бу фикри һә-гигәтә чеврилди. Совет халгы фашист орду-суна гәләбә чалды. Шаирин дедийи кими, мәл’ун чинайәткарлар богазындан асылды-

лар. Бу бөйүк гələбәни шаир „Зәфәр бай-
рамы“ ше'ри илә гаршылады.

1945-чи ил май анынын 9-да Бөйүк Вә-
тән мұһарибәси совет халгынын гələбәси илә
гуртарды. Совет халгы енә дә динч гуручу-
луг ишләринә гайыдараг мұһарибәдә ағыр
зәрәр чәкмиш тәсәрруфаты бәрпа этмәйә
башлады. Бунунла әлагәдар олараг совет
әдәбийятынын гаршысында да ени вәзифәләр
дурду. Бу вәзифәләри УИК(б)П МК-нын мәф-
курә мәсәләләринә даир 1946-чы ил август-
сентябр тарихли гәрарлары мұәййәнләшдир-
ди.

МК-нын бу гәрарларындан сонра совет
язычыларынын әсәрләриндә мұасир һәят, со-
вет адамларынын әмәк чәһәсиндәки наилий-
йәтләри әсас ер тутду. Совет язычылары
даһа бөйүк һәвәс вә мähәббәтлә мұа-
сир мөвзулара мейл көстәрир, зәһмәткеш
совет адамынын образыны яратмаға чәһд
әдирләр. Бу чәһәтдән С. Вүргунун „Муған“
поэмасы хұсуси ер тутур. Бу поэманын ән
яхшы чәһәтләриндән бири ондан ибарәтдир
ки, шаир бурада әмәк адамларынын чанлы
портретини яратмаға чәһд этмишдир. Мұһа-
рибәдән әввәл дә шаир бу мөвзуда при
һәчмли әсәрләр язмышдыр. Сосялист Әмәйн

Гәһрәманы. Бәсти Бағырова я һәср әтдийи
„Бәсти“ поэмасы да бу мөвзуда язылмыш
гиймәтли әсәрләрдән биридир. Һәчминин бө-
йүклүйүнә, көтүрүлән мөвзунун әһәтә даи-
рәсинин кенишлийинә бахмаяраг, „Муған“
лирик һиссләр поэмасыдыр. „Муған“ поэма-
сы шаирин башдан-баша Муған сәфәриндән
алдығы тәәсүратларын ифадәсидир.

Шаирин Муғаны аддым-аддым кәзмәси,
көрдүйү һадисә вә инсанлар һаггында йү-
рүтдүйү мұһакимәләрин силсилә һалында
узанмасы, нәғмәләр арасындакы шәкли аһәнк-
дарлыг әсәрин ана хәттини тәшкил әдир.

Өз һәятилийи вә тәбиийийи илә әсәрин
ән көзәл һиссәси һесаб олуан „Гәһрәманын
зәфәри“ нәғмәсиндә Минкәчевир гәһрәманы
Сарванын йүксәк мәһсул устасы Маня Кәри-
мова илә ярышы вә биринчинин гәләбәси
тәсвир әдилмишдир. Бу ярыш вә гәләбәдән
чыхараг шаир лирик рич'әтләрә, бәдии мұ-
һакимәләрә кечиб, гәһрәманын гәләбәсини,
Манянын гаршысында ловға-ловға өйүнмә-
мәсини, гарталын әзәмәтли учушундан сонра
гая башында сакит әйләшмәсинә, пәләнкин
һүчумдан сонра башыны пәнчәләри арасына
алыб динчәлмәсинә, сәһраларда лал ахан
дәрин чайлара бәнзәдир. Бу мә'налы рич'әт-

лэр гәһрәманын сәчиййәсини мүййәнләшдирән көзәл әдәби үсулду.

Совет адамынын әсас хүсусийәти онун иш адамы, зәһмәт адамы олмасы вә бу зәһмәтә садәчә олараг газанч васитәси кими бахмамасы, онун ичтимаи әһәмийәтини дәрк әтмәсидир. Бу хүсусийәт Сарванын сәчиййәсинин дә мүйһүм әләмәтини тәшкил әдир. Сарван чәкдийи зәһмәтин мә'на вә әһәмийәтини дәрк әдир. Бу ишин нә демәк олдуруну билир. Чүнки онун зәһмәти шүүрлүдүр. Чүнки о бизим гуручулуг ишимизин кәләчәк әһәмийәтини баша дүшүр, өз әмәийинин кәләчәк тәнтәнәсини көрүр:

Бурда нәфәс алыр бөйүк бир шәһәр,
Шәһәрә сығмайыр кениш күчәләр.
...Айнабәнд эвләрин әйваны сәрин
Ююнуру сәйнунда ал шәфәгләрин.
...Инсан әлләрини дуйдугча торпаг
Көз ачыр хәстә тәк күлүмсәйәрәк,
Ерин синәсиндә чарпыр мин үрәк.
Кечәләр чар чәкир көйә заводлар.

Бу, онун зәһмәтинин нәтичәсиндә әмәлә кәләчәк Минкәчевирдир. Сарван өз шәхси мәнфәәти үчүн дейил, Минкәчевирин кәләчәйи үчүн чалышыр. Бу шүүрлү әмәк исә

совет инсанына хас олан ән мүйһүм хүсусийәтләрдән биридир.

Совет адамы капиталист өлкәләриндә олдуғу кими конкуренсия илә мәшғул олмур. Капиталыны артырмаг гәсдилә „рәғибинә“ өлүм һазырламыр. Рәғабәтин тамамилә әксинә олараг совет адамы йүксәлмәк мә'насында, коммунизмин гәләбәсинә хидмәт мә'насында өз әмәк досту илә ярышыр. Бу ярышда һәр икисинин газандығы гәләбә үмумән чәмиййәтин хейринә олур вә нәтичәдә сосялизм ярышы совет адамларынын әмәк методуна чеврилир. Сосялизм ярышынын маһийәтини В. И. Ленин һәлә 1917-чи илин декабр айында яздығы “Ярышы нечә тәшкил әтмәли” әсәриндә белә изаһ әтмишдир ки: сосялизм ярышы „халг ичәрисиндә түкәнмәз бир булаг кими чошуб дашан вә капитализмин минләрлә вә миллионларла әздийи, сыхдығы, боғдуғу истә'дадлы адамларын ашкара чыха билчәйи бир иш саһәсинә чәлб әтмәк үчүн имкан ярадыр“¹.

Ишләринин характери мұхтәлиф олса да, Сарван илә Сосялист Әмәйи Гәһрәманы Маня Кәримова ярышырлар. Онларын бу ярышы сосялизм чәмиййәтинин инкишафына—үмумән хейринә хидмәт әдир. Нәһайәт бу ярыш

¹ В. И. Ленин. Әсәрләри, 26-чы чилд, сәһ. 411.

нәтижәсиндә Сарван кими бир истә'дад аш-кара чыхыр.

Совет адамларынын бир-бирилә ярышы онларын арасында олан достлуғу даһа да мөһкәмләндирир, гаршылығлы ярдыма сәбәб олур. Ярышан колхозларын вә колхозчуларын бир-биринә гаршылығлы көмәйи совет инсанынын бу ени кейфийәтини әкс этдирир. Ярышанлардан биринин гәләбәси онун ловғаланмасына вә дикәринин пешиманчылығына сәбәб олмур. Онлар енидән әл-әлә верәрәк ишләмәйә вә ени гәләбәләр әлдә этмәйә чалышырлар. Бу мәсәлә тәсадүфи дейил, совет гурулушунун, совет ичтиман мүнәсибәтинин маһийәтиндән доған гануни бир һалдыр. Ярышанларын мәнәфе вә мәгсәдләри мұхтәлиф олсайды, биринчинин гәләбәси, икинчинин мә'юслуғуна сәбәб оларды. Совет гурулушунда мәнәфе вә мәгсәдләрин бирлийи совет адамларынын бу ени кейфийәтини әмәлә кәтирмишди.

Сарван да беләдир. О, ярышда газандығы гәләбәдән ловғаланмыр, әксинә, тәвазә'карылығ әдир...

О ахшам ағзыны ахмады Сарван
Бүтүн ичлас бою о, һеч динмәди.
Манянын үзүнә бахдығы заман
Чалдығы зәфәрлә чох севинмәди.

Маня исә Сарванын чалдығы зәфәрдән мә'юс олмур. Әксинә, о да севинир вә Сарванла фәхр әдир. Чүнки Сарванын гәләбәси әйни заманда онун гәләбәсидир. Минкәчевир тикинтисинин тез баша чатдырылмасы онун да ишинә көмәкдир. Бу тикинти тәк бир шәхсийәтин дейил, үмум халгындыр. Онун хейрини дә халг көрәчәк. Буна көрә дә Маня кечичи байрағы Сарвана верәркән:

Сарван тез әртди йыхдығы дағы,
Чүнки илдырыммыш әли, аяғы.
Мән дә чох әлләшдим, чарпышдым, анчаг,
Кечичи байрағы Сарван алачаг.
Шадам, севинирәм үрәкдән буна,
Әшг олсун вәтәнин икид оғлуна!

—демәси олдугча тәбиндир.

Совет адамынын ән яхшы хусусийәтләриндән бири дә өзүнүн шәхси һиссләрини, шәхси арзуларыны, ичтиман һисс вә арзуларла вәһдәт һалында бирләшдирә билмәсидир. Белә ки, совет адамынын шәхси арзусу ичтиман арзудан тәчрид олунмуш шәкилдә дейилдир.

Бу чәһәтдән Сарванын өз севкилисинә яздығы мәктуб сәчийәвидир:

Көзлә мән, көзлә мән әй вәфалы гыз!
Илк ишығлар янан заман Минкәчевирдә

Сән дә бизим бу шәһәрә кәлин кәләрсән.
Әлләримлә яратдығым, тикиб гурдуғум,
Кешийиндә әскәр кими мөһкәм дурдуғум
Бу шәһәрдә сәадәтлә дейиб күләрсән.

Севкилийә говушмаг һисси шәхси һиссидир. Мүәллиф Сарванын бу шәхси һиссини Минкәчевирдә илк ишығларын янмасы арзу-су илә бирләшдирмәклә ону ичтимаиләшдирмишдир. Минкәчевир тикинтисинин тезликлә вә мүвәффәгийәтлә баша чатдырылмасы Сарванын һиссләринә һаким олдуғундан о өз шәхси арзуларыны да бу ишин мүвәффәгийәти илә бағлайыр.

Мөһкәм коммунист ирадәси дә совет адамына хас олан башлыча хүсусийәтләрдәндир. Совет адамынын ирадәси, онун өз ишинә, сосялизм-коммунизмин гәләбәсинә инамдан доған характер хүсусийәтдир. С. Вурғун „Муған“да бу мәсәләни башга әсәрләринә нисбәтән даһа гүввәтли бир шәкилдә гоймушдур. Сарван өз ишинин бөйүклүйүнә вә шәрәфлилийинә инам көстәрдийинә көрә, ирадәсинин күчү илә гаялары мум кими еридир, тәбиәти дәйишдирир:

Ирадә! Ирадә яшадыр бизи,
Онун нәфәсидир дағлары яран.
Одур мәш'әл тутуб үрәйимизи
Кәләчәк күнләрә салам апаран.

Одур өз гүввәти, өз гүдрәтилә
Ялчын гаялары мум тәк әридән;
Инсан хәялынын ше'рийәтилә
Сулары башга бир сәмтә еридән!

С. Вурғунун муһарибәдән сонра әмәк мөвзуунда яздығы ән яхшы әсәрләрдән бири дә „Көһнә достлар“ поэмасыдыр. Әсәрин гәһрәманы гочаман нефт устасы уста Мураддыр. Шаир һәлә муһарибә илләриндә язмаға башладығы „Бакынын дастаны“ әсәриндә бу образын бә'зи чизкиләрини вермишди.

„Көһнә достлар“ поэмасында исә гочаман Бакы нефт фәһләләринин образыны чох йығчам бир шәкилдә үмүмиләшдирмәйә, уста Мурадын ярадычы әмәйини, дәннiz нефт мәдәнләриндәки чәтинликләрә онун дөзүмүнү, уста Мурадын хош хәял вә арзуларыны әкс этдирмәйә наил олмушдур. Уста Мурад чох тәһлүкәли бир ердә ишләйир. О өз шакирдләри илә бә'зән күнләрлә дәннiz буруғларында галараг кешик чәкир, онлары һәр чүр тәһлүкәдән горуюр. Бу ишдә устанын гаршысына бөйүк чәтинликләр чыхыр. Бә'зән бөйүк фыртыналар заманы устая көмәк үчүн шәһәрдән йола салынаг кәмиләр дә дәннiz мәдәнинә ян ала билмир, вәзийәт сон дә рәчә ағырлашыр. Бу чәтинликләр устанын хәяла далмасына, ени-ени васитәләр дүшүнмәсинә сәбәб олур:

Дейрәм, Хэзэрдэ эһрамлар кими
Дэниз буруглары мин-мин дүзэлсин.
Ер олсун улдузлу ахшамлар кими,
Шәһәрдән дэнизә көрпүләр кэлсин.

...Бизим дэниздәки мә'дәнләр ки, вар,
Кинолу-мәктәбли бир шәһәр олсун.
Нә бизи горхутсун бу фыртыналар,
Нә дә ки, туфана дүшәнләр олсун.

Көрүндүйү кими, устанын хаяллары кон-
крет иш просесиндән, һаятын зәрури тәлә-
биндән доғмушдур.

Сәмәд Вургун 1951-чи илдә „Айкүн“ ад-
лы бир поэма язды. Әсәр һаггында мәтбуат-
да чап олунаҥ мәгаләләрдә поэма бир тә-
рәфли янашылмышдыр. Һәлә бу вахта гә-
дәр поэма дүзкүн гиймәт верән элми-тәңги-
ди бир мәгалә язылмамышдыр.

„Айкүн“ аилә-мәишәт мөвзуунда языл-
мыш бир әсәрдир. Бу мөвзуун фонунда мү-
әллик көһнәликлә енилийин мүбаризәсини
гәләмә алмыш, аиләйә, мәһәббәтә, әмәйә
көһнә патриархал-феодал мүнасибәти тәңгид
әтмишдир.

Поэманын ән яхшы чәһәти ондан ибарәт-
дир ки, әсәрдә иштирак әдән образлар һәя-
тын эниш-йохушундан кечир вә онларын ха-
рактери бу һәят йолларында мүәййәнләшир.
Айкүн истә'дадлы, ачыг үрәкли, рәһмдил, тә-

вазә'кар, садә бир гыздыр. Бунун әксинә ола-
раг онун әри Әмирхан ушаглыгдан әркөйүн
бөйүмүш, дикбаш, гысанч, ялныз өзү үчүн
яшаян, дар дүшүнчәли, мәһдуд көрүшлү,
тәкәббүрлү бир кәнчдир. Мүхтәлиф хасий-
йәтләрә малик олмаларына бахмаяраг бир
аиләдә бирләшмиш бу адамлар бир-бирини
севир. Бу заман охучу Айкүнүн гәлбиндә
оянан икинчи бир дуйғу илә таныш олур.
Айкүн бәстәкарлыг мәктәбини ярымчыг го-
юб әрә кетмишди, инди тәһсиллини баша вур-
маг, сәнәтини давам әтдирмәк, бир бәстәкар
кими йүксәлмәк истәйир. Бир тәрәфдән сә-
нәт эшги, о бири тәрәфдән исә Әмирхана
олан мәһәббәт һисси Айкүнүн гәлбиндә гар-
шы-гаршыя кәлир. Әслиндә бунлар бир-би-
ринә зидд олан дуйғулар дейил, лакин Әмир-
ханда олан гысанчлыг Айкүнүн сәнәт эшги-
нин гаршысыны бир сәдд кими алыр.

Әмирхан „сәндән нә кизләдим гысанчам
яман, дидиб парчалар мәни шүбһәләр“—дейә
Айкүнүн тәһсил алмасына мане олур, ону
өзү илә бәрәбәр кәндә кәтирир. Айкүн әри-
нин ә'тиразына гаршы һеч бир сөз демир,
мүтичәсинә она гулаг асыр, лакин бир ан ол-
сун белә сәнәтини ядындан чыхара билмир.
Радиоода өз достларынын, кәнч мусигишүнас-
ларынын чыхышларыны эшидәндә онда гибтә
һисси баш галдырыр. Күнү-күндән гәлбиндә

күчләнән сәнәт эшги онун изтирабларына сәбәб олур.

Беләликлә, С. Вурғун гәһрәманларынын дахили аләмини, онларын психоложи сарсын-тыларыны, үрәк чырпынтыларыны, мә'нәви эабларыны охучунун көзләри гаршысында көстәрмәк йолу илә кетмишдир. Шаирин бу әсәринә гәдәр яздығы „Талыстан“, „Бәсти“, „Бакынын дастаны“, „Муған“ поэмалары әсәсән тәрәннүм үсулу илә язылмышдыр. Бу поэмаларда шаир кениш әһвалатлар вә дол-ғун характерләр, кениш һәят лөвһәләри ярат-маг йолу илә кетмәмиш, Талыстан дағлары-ны, йүксәк мәһсул устасы Бәсти Бағырованы, Бакынын кечмишини вә Муған дүзүнү тәрән-нүм этмишдир. Бу поэмаларда шаир узун мүддәт ядда гала биләчәк чанлы инсан ха-рактерләри яратмаг, бу характерләрин да-хили аләмләрини, үрәк чырпынтыларыны көс-тәрмәк әвәзинә, инсанлар һаггында өзү да-нышмыш вә үмүмийәтлә инсанлыг һаггын-да, тарихи кечмишимиз вә кәләчәйимиз һаг-гында муһакимәләр йүрүтмүшдүр.

„Айкүн“ поэмасында исә шаир эпик жанр үчүн ярамайн бу йолдан узаглашараг „Ком-сомол поэмасы“нын йолуна—чанлы характер-ләр вә чанлы һәят лөвһәләри яратмаг йолу-на дүшдү. Тәнгидимиз поэманын бу мә'-зийәтини көстәрмәк, шаирә дүзкүн истига-

мәт вермәк әвәзинә әсәри амансызчасына тәнгид атәшинә тутду.

Мәгаләләрдә мүбәһисәйә сәбәб олан мә-сәлә Әмирханын чәмийәтимиз үчүн нә дә-рәчәдә сәчийәви олмасы мәсәләси иди. Со-рушурлар: Әмирхан кимиләр бизим чәмий-йәтимиздә мөвчуддур, я йох? Бизчә беләләри чәмийәтдә вар вә бу түфейлиләрин ифшасы да совет әдәбийятынын вәзифәләриндән би-ридир. Сон заманларда „Литературная газета“-нын „Тәрбийә мөвзуунда“ башлыгы алтын-да бурахдыгы мәгаләләр, мүхтәлиф тә'сирләр нәтичәсиндә позулмуш кәнчләрин енидән тәр-бийәси мәсәләсинә һәср олунур вә партия мәтбуатымызда да бу мәсәлә чидди шәкилдә гоюлур. Тәрбийә мөвзуу һәмишә олдуғу ки-ми бу күн дә актуалдыр. Аиләдә тәрбийәли адамларын етишмәси чәмийәтә хидмәтдир, чүнки аилә чәмийәтин әсасыны тәшкил әдир. Бу мә'нада аилә тәрбийәси мәсәләсиндән бәһс әдән „Айкүн“ поэмасынын актуаллыгы көз гаршысындадыр.

„Коммунист“ журналынын 1955-чи ил 18-чи нөмрәсинин редакция мәгаләсиндә язы-лыр: „Һәят үчүн даһа чох характер чәһәтлә-рин үмүмиләшдирилмәси олмаг ә'тибарилә типиклик һаггындакы мүддәә бә'зән енә дә биртәрәфли вә схоластик чәһәтдән изаһ еди-лир. Белә биртәрәфли вә схоластик изаһат

типиклийн ялныз мөвчуд ичтимаи гүввэнин маһийэтинэ, мүййэн ичтимаи-тарихи һадисэнин маһийэтинэ уйгунлуг кими кестэрэн тэ'рифдэ өз ифадэсини тапмышдыр. Белэ тэ'риф биртэрэфлидир вэ кифайэт дейилдир".

Бурадан айдын олдугу кими, Әмирханда мүтлэг „мөвчуд ичтимаи гүввэнин маһийэтинэ уйгунлуг“ ахтармаг күлүнчдүр. Әмирханлар чәмийэтин эсас апарычы гүввэси олмаса да, чәмийэтин эсас руһуну тәмсил этмэсэ дэ, онлар инкишафымыза әнкәлдир вэ ифшасы вачибдир.

Әмирханын гадына мүнәсибәти беләдир:

Гадын кәрәк өз эвинин сәлигәсилә,

Өз әринин, эвладынын хош нәфәсилә

Өмүр сүрүб, хошбәхт ола... Нә ки, сәһнәдән

Раст охуя, мин адамын үзүнә күлә,

Әр дэ бахыб арвадына эти төкүлә...

Йох, сән дейән кишиләрдән оламмарам мән.

Кишилиин арвады гысганмагда, ону эвдә сахламагда көрән Әмирхан өз гысганчлығындан вэ худпәсәндлийиндән әл чәкә билмир. Нәһайәт аилә үзвләри арасындакы фикир мүхтәлифлийн, зөвг мүхтәлифлийн аиләнин дағылмасына сәбәб олур.

Шаир, Айкүнүн эвдән кедәндән сонракы һәяты вэ тәһсил илләрилә бизи әтрафлы таныш этмир.

Охучу Айкүнү бирдән-бирә консерваторияны гуртармыш көркәмли бир бәстәкар кими көрүр. Айкүн образына мүәллифин хусуси симпатиясы вардыр. Бу образы шаир севә-севә, дуя-дуя тәсвир әдир. Онун аличәнаблығына, хейирхаһлығына тә'рифнамәләр дейир. Ону психоложи сарсынтыларда тәсвир әдир. Мәсәлән, Үлкәр мәктәбдән эвә гайыдаркән йолда атасына раст кәлдийини нәгл әдир:

Дедим ки, ай ата нә үчүн биздән

Айры яшайырсан?... Атамсан ки, сән!

О мәнә деди ки, деди ки, анан

Бөйүк адам олуб бәйәнмир мәнн.

Ушағын дедийн бу сөзләр Айкүнү сарсыдыр. Лакин о, һәгигәти демәк, атасынын пис адам олдуғуну вэ бүтүн тагсырын Әмирханда олдуғуну ушаға демәк истәмир. О, ушаға атасынын дүз дедийини билдирир. Бурада Айкүн бир инсан кими дэ, бир ана кими дэ охучунун нәзәриндә йүксәлир. Будур Айкүнүн дүшүнчәләри:

Яхшы ки, гызыны сеvir үрәкдән,

Яхшы ки, зөвг алыр бала демәкдән.

Яхшы ки, Үлкәр дэ чох сеvir ону,

Билмир мүгәссирин ким олдуғуну.

Билмәсин, билмәсин гой һәлә Үлкәр,
Заман доландыгча, кечдикчә илләр,
Боя баша чатар, камала доллар.
Ишин тарихиндән гыз акаһ олар.
Һәләлик «мүгәссир мәнәм»—дейәрәк
Гызы дәрләнмәйә гоймаям кәрәк.

Айкүн әввәлләр өз сәнәтини әринә олан
бөйүк мәһәббәтинә гурбан версә дә, Әмирхан
буну гиймәтләндирә билмир. О, арвадынын
бу фәдакарлыгындан суи-истифадә эдир. Һа-
дисәләр инкишаф этдикчә Айкүнүн гузу тә-
биәти охучунун көзләри гаршысында даһа
артыг чанланыр. О, Әмирханын гысганчлы-
гыны нәзәрә алараг онунла эһтиятла дола-
ныр, аиләни дағытмаға чүр'әт этмир вә бу
она чох ағыр кәлир.

Мүәллиф өзү дә бөйүк үрәк чырпынтысы
илә Айкүнү изләйир, онун кәдәри илә кәдәр-
ләнир, севинчи илә севинир. Айкүн һәмишә
Әмирханла үз-үзә кәләркән шаир өзү дә сар-
сылыр. „Инди нечәсән әһли-кеф оглан?“—де-
йә Әмирхана истәһза, Айкүнә исә „сағ ол
бачым“ —дейә тәһсинләр охуюр.

Әсәрдә верилән мүсбәт образлардан бири
дә Не'мәтдир. Не'мәт бүтүн өмрүнү, дуйғу
вә дүшүнчәләрини торпаға һәср эдән, ишлә-
дийи совхозун адыны өз намусу вә шәрәфи

кими әзиз тутан бир адамдыр. Лакин биз
бунлары шаирин Не'мәт һаггында дедийи тә'-
рифләрдән билирик. Не'мәт өз иши, өз фәа-
лийәти илә верилмәмишдир. Охучу Не'мәтин
чанлы характерини, бир инсан кими дуйғу вә
дүшүнчәләрини көрмүр.

С. Вурғунун бу әсәрдә гойдуғу мүһүм
мәсәләләрдән бири дә енидән тәрбийә мәсә-
ләсидир. Бу өзү-өзлүйүндә һәм психолокия
әлминдә, һәм дә әдәбийятда чох мараглы вә
бир чох алим вә язычылары дүшүндүрән
чидди мәсәләдир. Ушаглыгдан пис тәрбийә
олунмуш бир адамы енидән тәрбийә этмәк
олармы? Оларса нечә? Буна совет психолог-
лары үмүмән мүсбәт чаваб версәләр дә, нечә
тәрбийә этмәк мәсәләси үзәриндә мүхтәлиф
фикир вә мүлаһизәләр вардыр.

Әдәбийят ишин нәтичәсини дейил, просе-
син өзүнү көстәрмәлидир. Әмирханын енидән
тәрбийә олунуб бағчылыгла мәшгул олмасы
вә бу ишдә бөйүк шөһрәтә чатмасы охучу-
ну инандырмыр. Чүнки охучу онун фикир,
дуйғу вә дүшүнчәләриндәки тәбәддүлаты
көрмәдән һазыр һалда дәйишмиш Әмирханы
көрүр. Әмирхан кими мәһдуд көрүшлү, ки-
чик үрәкли „күндәлик доланма, күндәлик
чөрәк“ фәлсәфәсилә яшаян бу адамчыгазын
бирдән-бирә дәйишмәсинә һеч чүр инанмаг

олмур. Шаир Әмирхан образыны истәдийи кими яратмыш, истәдийи кими дә дәйишмишир.

Әсәрин дили көзәл вә шаиранәдир. С. Вурғун ярадычылығына хас олан инчә лирика, образлы фикир вә афоризмләр бу әсәрдә хусусилә өзүнү көстәрир. С. Вурғун поэмаларында өзүнү көстәрән поэтик рич'әтләр бурада даһа мә'налы вә даһа гүввәтлидир. Бизчә бу һеч дә тәсадүфи дейилдир. Чүнки бурадакы рич'әтләр һамысы һәят материялына әсәсланыр. Шаир Айкүнү мүхтәлиф һадисәләрдән кечирдикчә бу һадисәләрә даир өз мүнәсибәтини билдирмәк үчүн тез-тез рич'әтләрә чыхыр. Бу рич'әтләр әсәрин ана хәтти вә сүжетин өзү илә бағлы олдуғуна көрә әсәрин үмуми руһу илә сәсләшир. Бизчә поэмаларда белә рич'әтләрә чырмаг, тәсвир олунан һадисә вә инсанлар һаггында мүнәкимәләр йүрүтмәк олар вә белә мүнәкимәләр әсәрин бәдии чәһәтдән даһа да долғунлашмасына көмәк әдир.

С. Вурғунун мүнәрибәдән сонра яздығы әсәрләрдә ленинизм идеяларынын галиб күчүнү, догма партиямызы даһа бөйүк бир әһтирасла тәрәннүм этмишир. Бу чәһәтдән „Ленинин китабы“ вә „Заманын байрагдары“ поэмалары чох марағлыдыр.

„Ленинин китабы“ поэмасынын әввәлиндә „Дөвләт вә ингилаб“ китабынын язылдығы дөвр вә бу дөврдәки тарихи шәраит поэтик бир диллә тәрәннүм әдилир. О заман Марксын идеяларыны „артыг көһнәлмишир“— дейә тәфтиш этмәк истәйән Каутски вә Шейдман кими фырылдагчы алимләрин бошбоғазлығыны көстәрәрәк шаир языр:

Чибкирләр, оғрулар, чәсарәтә бах!
Дейин, һеч олмаса ағлыңыз вармы?
Мүмкүнмү күнәшдән нур оғурламаг?
Күнәш манат кими чибә сығармы?!

Хейр! Сонсуз дейил Маркс, ағалар!
Керийә көтүрмәз сөзүнү заман,
Ерләрин, көйләрин хошбахтлығындан
Онун Ленин кими бир вариси вар...

...Ингилаб! Гышгырыр онун һагг сәси,
Ленин мин аловдан, мин оддан кечир.
Өзү кизлиндәдир, фәгәт нәфәси
Шахтадан, тарладан, заводдан кечир.

Шаир бөйүк бир сәнәткарлыгла ингилаб даһиси Ленинин әзәмәт вә бөйүклүйүнү нә гәдәр мә'налы вә нә гәдәр поэтик бир сурәтдә ифадә этмишир! Бу әсәрдә шаирин сәнәткарлығыны хусусилә гейд этмәк ләзим-

дыр. Шаир Ленинин китабындакы һәр нидә ишарәсинә, веркүл вә мө'тәризәйә поэтик бир мә'на вермишдир:

Һәр нидә нөгтәси полад бир охдур,
Һәр мө'тәризә дә бир мұһасирә.
Китабда чәбһәсиз веркүл дә йохдур
Һейранам Ленинин мөһарәтинә.

„Заманын байрагдары“ поэмасында шаирин өз гаршысына гойдуғу мәгсәд даһа бөйүкдүр. Оун әсас мәгсәди заманәмизә байрагдар олан Коммунист партиясыны тәрәннүм әтмәкдир. Шаир кечмишә, бәшәрийәтин инкишаф тарихинә мұрачнәт әдәрәк „ағалар гуллар дүнясынын“ һансы ичтимаи формасияларла әвәз олунә-олунә, нәһайәт, чәмийәтин йүксәк формасы олан [сосыализмә кәлиб чыхдығыны көстәрмәк истәмишдир. Чүнки шаир, бу күн үрәйинин үстүндә кәздирдийи коммунист билетинин һансы чәтинликләрдән кечиб кәлдийини, һансы ганлар баһасына ярандығыны көстәрмәк истәйир, бу билетә һаким синифләрлә мәнкум синифләр, мәзлумларла залымлар арасында тарих бою кедән ганлы чарпышмаларын екуну ки ми бахыр. Шаир, коммунист билетинин титул сәһифәсиндә гырмызы һәрфләрлә язылан партия билети нөмрәсинин азадлыг вә сәә-

дәт уғрунда төкүлән ганлардан язылдығыны көстәрмәк истәйир.

Буна көрә дә шаир партиямызын ялныз бу күнкү әзәмәт вә бөйүклүйүнү дейил, бүтүн тарихини вә кәләчәйини тәрәннүм әтмәк мәсәләсини гаршысына мәгсәд гоймушдур.

Бурада шаир, бүтүн бәшәр инкишафынын кечдийи тарихи дөврләрин өзүнә мәхсус фикир вә әгидә мұбаризәсиндән фәлсәфи үмумиләшдирмәләр йолу илә бәһс ачыр.

Әсәрин „Сәркүзәшт“ адланан биринчи фәслиндә мұәллиф инсанлар тәрәфиндән мұгәддәсләшдирилмиш тотем вә аллаһларын зүлмүндән вә бәшәрийәтин илк мұдафиәчиси кими мейдана чыхан Прометейин яхшылыгындан, икинчи фәслиндә исә феодализм зүлмүндән вә ичтимаи шәрантин инкишафы нәтичәсиндә буржуазиянын мейдана чыхмасындан, бунунла әлагәдар олараг пролетариатын яранмасындан данышыр. Илк дөврләрдә мұтәрәгги рол ойнамыш капитализм мейдана чыхан заман өзү илә бәрабәр өз гәбр газыяны олан пролетариатын да яранмасына сәбәб олур ки, шаир бүтүн бунлары тарихдә олдуғу кими тәсвир әдир.

Әсәрин үчүнчү фәслиндә шаир, К. Марксын бөйүк дүһасындан бәһс әдир. „Манифест“, „Капитал“ әсәрләринин ичтимаи фи-

кир тарихиндэ ойнадыгы ролу гэлэмэ алыр. Бүтүн бунлардан сонра шаир конкрет оларга рус фэһлэсинин тарихи инкишафынын вэ бу тарихи инкишафын яратдыгы Бабушкин кими гәһрәманларын тәсвирини верир. Шаир, чох һаглы оларга рус пролетариатынын тарихи инкишафына, бу инкишафын мәрһәлэләринин тәсвиринә чох ер вермишдир. О, рус пролетариатынын яратдыгы үч бөйүк ингилабдан вэ бу ингилабларын нәтичәләриндән данышыр. 1917-чи ил Октябрь сосялист ингилабыны хүсуси бир илһамла тәрәннүм әдәрәк бу ингилабдан сонра совет вәтәнимиздә гардаш халгларын һаил олдуғу ени һәятдан бәһс ачыр.

Бүтүн бунлардан айдын олур ки, С. Вурғун чох бөйүк мәсәләләрдән, бүтүн бәшәрийһәт тарихиндән, әсрләрин ән бөйүк гәһрәман вә даһиләринин мәсләк вә арзуларын данышыр. Бу да бир һәгигәтдир ки, һәчмчә кичик олан бир поэмада бу гәдәр бөйүк мәсәләләрдән данышмаг чох чәтиндир. Бунун өһдәсиндән тәсвирлә дейил, мәһз тәрәннүм йолу илә кәлмәк олар. Буна көрдә шаир һәятын реалистчәсинә тәсвиринә дейил, һәят һаггында үмумиләшдирилмиш фикирләрә кечир. О, бә'зән бир бөйүк дөврү вэ бу дөврдә баш верән мүһүм һадисәләри

кичичик парчада йүксәк бир үмумиләшдирмә илә верир:

Биз енә яшадыг торпаг үстүндә
Заман яша долду, биз яша долдуг.
Һәр илин тәгвими гуртаран күндә
Йүз иллик бир өмрә биз яшад олдуг.

Бу бәнд о гәдәр йығчам, о гәдәр сөзә гәнаәтлә дейилмишдир ки, онун һәр мисраындан чыхыш әдиб, ени бир әсәр язмаг мүмкүндүр. Шаир, бу мисраларда Октябрь сосялист ингилабындан сонра Советләр Иттифагынын бүтүн дүняны һейрәтдә гоян гәләбәләрини бәдин сөзүн гүдрәтилә тәрәннүм әтмишдир. С. Вурғунун башга әсәрләриндә олдуғу кими, „Заманын байрагдары“ поэма-сында да сәнәткарлыг, бәдилийин әсас шәртләриндән олан образлылыг нәзәр-диггәти чәлб әдир.

Шаир вәтәндаш мүһарибәсинин ағыр иләриндән данышдыгы заман бу илләрдә совет халгынын бүтүн чәтинликләрә гәһрәманлыгла синә кәрдийини белә ифадә әдир:

Айларла емәдик исти бир хәрәк,
Әримш бузларын суюндан ичдик.
Бә'зән дилләримиз килидләнәрәк
Биз өмүр уғрунда өмүрдән кечдик.

Элэчэ дэ Совет Иттифагынын Коммунист партиясы хаггында ашагыдакы парча өз поэтик вүс'эти, дэринлийи э'тибарилэ гүввэтли бир нимндир:

Башэрин вичданы, эшги, үрэйи,
Зехни, дүшүнчэси фикри, дилэйи,
Бүтүн ер үзүнүн хош кэлэчэйи,
Һэр зөвгү, сэфасы—партиямыздыр.

Һэр тэмиз үрэйин, саф мэхэббэтин,
Инсана һөрмэтин, эшгэ һөрмэтин,
Бу күнүн, сабаһын, эбэдийэтин
Эн бөйүк мэхнасы—партиямыздыр.

О, бөйүк һүснүдүр ади сөзүн дэ,
О, бир ал шэфэгдир өмрүн үзүндэ,
Һэр садэ, мүрэккэб чүмләмизин дэ
Эзэл мүбтэдасы—партиямыздыр.

Икинчи дүня мүһарибэсиндэн сонра ССРИ-нин бейнэлхалг нүфузу сон дэрэчэ гүввэтлэнди. Ени демократик дөвлөтлэр Совет Иттифагы этрафында сых бирлэшдилэр. Бүтүн дүняда сүлһ вэ демократия тэрэфдарлары өз күндэлик мүбаризэсиндэ совет халгына дэрин рэгбэт көстәрдилэр ки, бу, антидемократик гүввэлэрин вэ империалист дөвлөтлэрин Со-

вет Иттифагына гаршы даһа артыг гэзэблэн-мэсинэ сәбәб олду.

Совет дөвлэти өзүнүн бейнэлхалг сиясэтиндэ һәмишэ бүтүн халгларын милли азадлыг вэ истиглалыйэтини мүдафиэ этмишдир вэ мүһарибэ гызышдырычыларына гаршы йорулмадан мүбаризэ апармышдыр. „Халглар арасында сүлһү мөһкәмләндирмэк үчүн бейнэлхалг Сталин мүкафаты“ тә'сис эдилмэси хаггында ССРИ Али Совети Рясэст һей'этинин 20 декабр, 1949-чу ил тарихли фәрманы, Совет Иттифагынын сүлһ уғрунда халгларын мүбаризэсинэ нэ гэдәр бөйүк гиймэт вердийини көстэрэн гиймэтли сәнәддир.

Бөйүк Вэтэн мүһарибэсиндэн сонра эдэбийятда сүлһ вэ демократия, бейнэлхалг иртичая гаршы мүбаризэ мөвзуу эсас ер тутур вэ С. Вурғун бу мөвзуда „Зэнчинин арзулары“ поэмасыны, „Авропа хатирэлэри“ адлы бир силсилэ шеирлэрини, Иран иртичаыны гамчылаян „Көрпүнүн һэсрәти“, „Яндырылан китаблар“, „Гәһрәмәнлара эшг олсун“ вэ саир эсәрлэрини языр.

А. А. Жданов „Звезда“ вэ „Ленинград“ журналлары хаггында эләдийи мәрүзэсиндэ дейирди:

„...Совет әдәбийятынын вәзифәси совет мәдәнийәтимизә вә сосялизмә эдилән бүтүн... алчаг ифтира вә һүчумлара—зәрбәйә зәрбә илә

чаваб вермәклә бәрәбәр, чүрүмәк вә дағылмаг һалында олан буржуа мәдәнийәтини чүр'әтлә гамчыламаг вә она чәсарәтлә һүчүм әтмәкдир"¹.

Бу тәләб нөгтейи-нәзәриндән С. Вурғунун „Зәнчинин арзулары“ поэмасы мұһарибәдән сонракы поэзиямызда ән гүввәтли әсәр ки-ми диггәти чәлб әдир. Ирг нәзәрийәсинин мұдафиәчиси олан империализм илә бу нәзәрийәйә зидд олан сосыализм гүввәләри поэмада гаршы-гаршыя гоюлмушдур. Бурада империализм чәбһәси инкилис Тэйлорун, сосыализм чәбһәси исә шаирин өз шәхсиндә тәмсил әдилмишдир. Америкадакы мұхтәлиф милләтләр ичәрисиндә зәнчиләр ән ашағы ирг һесаб олунурлар. Онлар ән чүзи имтиязлардан мәһрумдурлар, ачлыг вә сәфаләт ичәрисиндә яшайырлар. Һәмшә зәнчиләрдән ағ америкалара мұти көлә олмаг тәләб олунмушдур. Бу тәләбин бәдин әдәбийятдакы ән яхшы әкси XIX әсрдә язычы Бичер Стоу өзүнүн „Том дайынын комасы“ адлы повестиндә зәнчиләрә олан бу

¹ А. А. Жданов. «Звезда» вә «Ленинград» мәчмүүләри һаггында, «Ингилаб вә мәдәнийәт», 1946-чы ил, № 7, сәһ. 18.

мұнасибәти реалчасына вермишдир. Бу әсәр сонра мұти, языг, лакин өз тәлеиндән разы галан бир сыра гул, зәнчи сурәтләри силсиләсинин яранмасына сәбәб олду. Белә әсәрләрә мисал олараг Эдвард Шелдонун „Зәнчи“, О. Нейлин „Император Чонс“, Торремсин „Хүлячы“ әсәрләрини көстәрмәк олар.

Икинчи дүня мұһарибәси вәзийәти тамамилә дәйишдирди. Американлар өз „йүксәк“, „али“ иргләрини мұдафиә мәгсәдилә зәнчиләри чәбһәйә көндәрдиләр. Мұһарибәдә мұхтәлиф милләтләрлә таныш олан зәнчи салдатлар көрдүләр ки, Америка демократиясынын зиддинә олараг әсл демократия—бөйүк совет демократиясы да вардыр. Чәбһәдән гайыдан зәнчиләр артыг өзләринин көлә вәзийәтинә гаршы чәсарәтлә әтираз әтмәйә башладылар.

Зәнчиләр ичәрисиндә яранан бу кәскин дөнүш әдәбийятда кәнч вә мұтәрәгги фикирли Америка язычыларындан Чеймс Гоу вә Арно Дюссонун яздыглары „Дәрин көкләр“ әсәриндә өз әксини тапды. Бу п'ес Америка мұртәчеләринин чүрүк ирг нәзәрийәсинин ифша әдән илк бөйүк әсәрләрдәндир.

С. Вурғунун „Зәнчинин арзулары“ поэма-сы Азәрбайжан әдәбийятында зәнчиләрин көләлик юхусундан оянмасыны, онларын азад-

лыг һәрәкатыны әкс этдирән илк әсәр ол-
магла өзүнә шәрәфли бир ер тутду. „Зәнчи-
нин арзулары„нда тәсвир олуан зәнчи рәс-
сам дүнәнки мүти Том дайы дейилдир. Бу
күн о ени арзуларла Вротслав шәһәриндә
чағырылмыш мәдәнийәт хадимләринин дүня
конгрессиндә нитг сөйләйиб дейир: „Әкәр
мән сүрдүйүм азадлыг гатарынын тәкәрләри
алтында өз доғма, әзиз, ағ сачлы нәнәм дә
галыб мәһв олса, мән енә дә бу азадлыг га-
тарына даян демәйәчәйәм. Ону сон мәнзилә,
сон мәгсәдә кими сүрәчәйәм“.¹

Сәмәд Вурғун 1948-чи ил август айынын
25—28 арасында гәдим Полша шәһәри олан
Вротславда кечирилмиш элм вә мәдәнийәт
хадимләринин Үмүмдүня конгрессиндә ишти-
рак этмиш вә һәмин зәнчини дә орада дин-
ләмишдир. Шаир һәятдан алдыгы бу тәәсү-
ратыны ярадычылыг тәхәййүлүндән кечирәрәк,
рәссам зәнчинин симасында ингилаби шүүру
оянан зәнчи халгынын үмүмиләшмиш обра-
зыны яратмышдыр. Бу зәнчи рәссамдыр, яра-
дычыдыр, ярадычылыг исә инсанлығын ән
үмдә хүсусийәтидир. Америкада зәнчи үчүн
ярадычылыг мүмкүн дейилдир. М. Горки өзү-

¹ С. Вурғун. «О сәнәт вә сәнәткар досту иди»,
«Ингилаб вә мәдәнийәт», 1948-чи ил, № 9, сәһ. 127.

нүн 1906-чы илдәки Нью-Йорк сәфәриндән
алдыгы тәәсүратыны әкс этдирдийи „Сары
иблис шәһәри“ очеркиндә белә дейир: „Кө-
ләләрин ағыр иш көрдүйү ердә азад ярады-
чылыг тәфәккүрү үчүн ер йохдур. Орада ял-
ныз учуруб-дағытмаг мәфкурәси, зәһәрли ги-
сас чичәкләри, чошғун һейвани әһтираслар
баш галдыра биләр“.¹

Поэмадан тәләб олуан әһтираслар мүба-
ризәси, ики дүшмән гүввәнин гаршы-гаршыя
кәлмәси вә бундан доған драматик конфликт
„Зәнчинин арзулары“ поэмасынын ән яхшы
чәһәтләриндәндир. Бурадакы конфликт бир
тәрәфдән рәссам зәнчинин азад һәят яратмаг ар-
зуларына сәдд чәкән ичтимаи гурулуша гар-
шы нифрәт вә барышмазлыг һисси илә бағ-
лыдыр ки, бу, зәнчинин нитгиндә өзүнү көс-
тәйир. Икинчи тәрәфдән бу конфликт башда
сүлһүн кешикчиси Совет Иттифагы, демок-
ратик өлкәләр вә үмүмән сүлһ уғрунда мү-
баризә апаран бүтүн дүня мәзлумларынын
империалист мүһарибә гызышдырычыларына,
мүстәмләкә системинә гаршы мүбаризәси илә
бағлыдыр. Бу бөйүк ичтимаи конфликт зәнчи-
нин нитгини динләйән ики нәфәрин симасын-
да әкс этдирилмишдир. Зәнчинин нитги совет

¹ М. Горки. «Сары иблис шәһәри», «Әдәбийәт
гәзети», 1949, 8 апрел. № 10.

нүмайэндә һей'әтинин үзвү олан шаири руһ-
ландырыр, инкилис нүмайэндәси Тэйлору исә
гәзәбләндирир:

О тәрләмиш чешмәйини сол әлилә дүзәлдәрәк
Қинайәли бахышларла диш гычайыр бир иблис тәк.
Айырмайыр көзләрини, о зәнчинин додағындан,
Бир гурд кими дишләрини шаггылдадыр заман-заман.
...О кининдән бүзүшдүкчә бир юмаға дөнүр бә'зән,
Элә бил ки, илан кими сычраячаг өз ериндән.
Чәнаб кимдир? О Тэйлордур! Шляпалы бир
иблисдир.

Үрәймдән сәсләр кәлир, инкилисдир, инкилисдир.

Поэмада мұәллиф мұстәмләкә вә асылы
өлкә халгларынын, о чүмләдән зәнчиләрин
икинчи дүня мұһарибәсиндән сонра өз истиг-
лалийәтләри уғрундакы мұбаризәсини өн пла-
на чәкдийинә көрә дә поэманын сонунда бү-
түн мұстәмләкә вә мәнкум халгларын
мұбаризәсинә нәзәр салыр:

Мән бахырам далға-далға кечән гызыл байраглара,
Кедир зәфәр ордулары зүлмәтләри яра-яра.
Гәһрәманлар гылынчыны суя чәкир гызыл ганда,
Ағзындакы дуалары шашырмайыр Ватикан да.
Бу яндан да Парис енә сығышмайыр ерә-көйә,
Ишчи гардаш ағ күнләрин гапысыны дөйә-дөйә

Чәкичини ерә гоюб, гуршадыгча ярағыны,
Өз башында тутур енә коммунизм байрағыны.

Сәмәд Вурғунун „Авропа хатирәләри“ ад-
лы шеирләри дә өз мөвзуу вә руһу ә'тиба-
рилә „Зәнчинин арзулары“на яхындыр. Бу
шеирләрдә коммунист бир шаирин аловлу
нәфәси дуялур. О, бурада да ики дүняны
гаршы-гаршыя гоюр. Бир мүддәт Авропада
олан шаир буржуа өлкәләриндәки гејри-бә-
рабәрлийи, синфи зиддийәтләри ачыб көс-
тәрир, әйяшлығы ифша әдир.

„Лондон гарысы“ ше'риндә тәсвир олунур
ки, бир инкилис ханымы атадан бөйүк дөв-
ләтә варис олдуғуна көрә әрә кетмир, һәр
күн бир мәчлисин гонағы олур. Гочалдыгда
тәк галдығы үчүн мейлини бир итә салыр.
Өләндә өз вар-дөвләтини итләри сахлаян бир
чәмийәтә вәсиййәт әдир:

Өлүрәм, сонсузам, чох дөвләтим вар
Итләри сахлаян чәмиййәт үчүн.

„Лондон гарысы“ ше'риндә гарынын „сон-
сузам“ дейә өлмәси тәсәдүфи дейилдир. Бу-
рада шаир гарынын симасында эвлады ол-
маян, сонсуз галан бир чәмиййәти — импе-
риализм чәмиййәтини нәзәрдә тутмушдур.

Эйни фикри биз „Гоча Шэргэ күнэш доғур“ ше‘риндә дә көрүрүк:

Бу сабаһы... алгышлайыр ерин-көйүн ана гэлби.

Гоча Шэргэ күнэш доғур...

Америка ағры чәкир, ағры чәкир онун бәтнн

Доғур... фәгәт, өлү доғур.

Сонсуз галыр Америка.

„Авропа хатирәләри“ шеирләринин мүнһүм чәһәтләриндән бири дә бу шеирләрин һәр биринин айры-айрылыгыда конкрет бир мәсәләдән данышмасыдыр. Шаир һәр шеирдә айрыча, конкрет бир лөвһә чәкмәйә чалышмышдыр. Бу чәһәт „Марксын гәбри үстүндә“, „Эдуард Мазе“, „Лондон гарысы“, „Зияфәт“ вә „Рейхстаг“ шеирләриндә даһа чидди шәкилдә өзүнү көстәрир.

С. Вурғунун Иран иртичаы әлейһинә яздығы шеирләри дә чох кәскиндир. Гардаш Чәнуби Азәрбайчан халгынын фачиәли һәяты шаири бүтүн ярадычылыгы бою дүшүндүрмүшдүр. Бөйүк Октябр сосялист ингилабындан сонра Азәрбайчан халгы тарихдә мисли көрүнмәмиш гәләбәләр әлдә әдәрәк, һәр чәһәтдән өз доғма гардашыны — Чәнуби Азәрбайчан халгыны керидә бурахды. Иран дөвләти зүлм алтында сахладығы Чәнуби Азәр-

байчан халгыны ән ади инсани һүгүглардан мәһрум әтмишдир. Бурадакы азәрбайчанлыларә өз дилләриндә данышмаг гадаған олунмуш, онлара „түркә хәр“ дейә тәһгирәмиз адлар верилмишдир. Иран мүртәчеләри Азәрбайчан халгынын варлыгыны белә инкара чалышмышлар.

Проф. Ч. Хәндан языр: „Теһранда чыхан „Айәндә“ мәчмуәсинин 10-чу нөмрәсиндә бир мәгаләйә раст кәлдим. Мәчмуәнин редактору доктор Әфшар, Азәрбайчан халгынын тарихинә бөһтан атараг „әлми“ сурәтдә исбат әтмәйә чалышырды ки, азәрбайчанлылар мүстәгил бир халг олмамыш, онлар монгол истиласындан сонри монголларын төр-төкүнтүләриндәң әмәлә кәлмиш, куя о замана ки-ми һеч бир бәдин-әдәби абидәләри вә с. йох имиш“¹.

Иран дөвләтинин бу мәнфур сиясәтинә бахмаяраг Чәнуби Азәрбайчан халгы өз истиглалийәти уғрунда мүбаризә апармышдыр.

С. Вурғун һәлә ярадычылыгынын илк

¹ Ч. Хәндан, «Чәнуби Азәрбайчан әдәбийятында милли азадлыг һәрәкаты», 1-чи чилд, сәһ. 18 (филоложн әлмләри доктору алимлик дәрәчәси алмаг үчүн язылан диссертасия).

дөврүндөн мәнкум Шәрг вә о чүмләдән Чәнуби Азербайчан халгынын талеи илә марагланмыш, онлары азадлыға чагыран шеирләр язмышдыр.

„Шәргин гапысы“ (1929) вә „Гызыл Шәрг“ (1931) адлы әсәрләриндә Шәрг өлкәләринин ачыначаглы вәзийәтнини тәсвир әдәрәк, совет Азербайчаныны, инләйән Шәргин үмид чырагы, парлаг бир маякы кими гәләмә алмышдыр. Бу мотив онун бүтүн ярадычылыгы бою давам этмиш, 1948-чи илдә яздыгы „Көрпүнүн һәсрәти“ ше'риндә даһа айдын шәкилдә өзүнү көстәрмишдир.

Шаир, совет вәтәнинин көзәлликләрини тәрәннүм этдийи бир чох шеирләриндә Шәрг өлкәләринә үзүнү тутур, орада яшаян зәһмәткеш күтләләрин фачиәли һәятыны өз халгынын хошбәхт һәяты илә мүгайисә әдир. „Бәсти“ поэмасында Бәстинин азад зәһмәтини, хошбәхт күнләрини тәсвир әтдикдән сонра шаир она мүрачиәтлә дейир:

Шәргин көзәлләри эшидир сәни

Бахыб арзулайыр бизим вәтәни.

Бурада о, хошбәхт әмәк гәһрәманы Бәсти илә мәнкум Шәргин һүгүгсуз гадынларыны мүгайисә әдир. Бәстинин азад вә хошбәхт һәятынын, бу һәяты гуран Советләр Иттифа-

гынын һәсрәтини чәкән мәнкум Шәрг гызларынын да азадлыг эшгилә чырпындыгларыны көстәрир.

О, Чәнуби Азербайчанда башланан демократик һәрәкәтын гәһрәманыны алгыш-лаяраг дейир:

Ган гардашым, чан гардашым, сән ярдыгча о зүлмәти,
Гоча Шәргә байраг чәкир гуртулушун ше'рийәти.

...Дүня сәнин архандадыр, архандайыг сәнин биз дә,

Ганын ахыр ганымызда, гәлбин вурур гәлбимиздә.

Алгаш зүлмүн бинасына күлүнк нүрән әлләрини.

Аразын о тайындакы Азербайчан әлләриннә!

(«Гәһрәманылар эшг олсун»)

Аразын о тайында яшаян азербайчанлылар Сәттар хан вә Шейх Мәһәммәд Хиябанинин шанлы йолу илә кедәрәк, 1945-чи илин декабр айында Чәнуби Азербайчан милли демократик һөкүмәтини тәшкил әтдиләр. Һәлә һөкүмәт тәшкил олунмамышдан әввәл Азербайчан Демократ фиргәси белә бир мүрачиәтнамә вермишди: „Азербайчан халгы мәркәзин чүрүмүш вә кәсиф ричалынын сиясәти сайәсиндә өзүнүн исте'дад, габилыйәт вә зәкасына бахмаяраг, һәр гисм азадлыг вә ихтиярдан мәһрум әдилмиш, онун оғуларынын өз ана дилиндә тәһсил әтмәк имканлары олмамышдыр. Онун зиялылары халгын фәр-

Һәнк (маариф), бәһдашт (сәһиййә) вә саир әһ-тиячларыны рәф' әтмәк үчүн һеч бир һагг-ихтияра малик дейилдир. Биз дейирик, Азәр-байчан торпағында беш миллионлуг бир халг яшайыр ки, онлар өзләринин чәмиййәтләри-ни тәшхис вермишләр. Өзләринә мәхсус вә айры бир адаб вә рүсумлары вардыр. Бу халг дейир: „Биз истәмирик ки, Иранын истиглалиййәтини вә тамамиййәтини һифз әт-мәклә бәрәбәр, өз дахили ишләримизи ида-рә әтмәкдә мухтар вә азад олаг, әдә биләк ки, өз мейл вә ирадәмизлә идарә әдәк вә милли мәһәлли әһтиячларымызы өз күчү-мүзлә рәф әдәк“¹.

1945-чи ил ноябр айынын 20-дә Тәбриздә Азәрбайчанын һәр тәрәфиндән кәлмиш 700 нүмайәндәнин иштиракы илә үмум Азәрбай-чан халг конгресси ачылды. Нәтичәдә Чәнуби Азәрбайчан хилгы һакимиййәти милли үсул илә идарә әтмәк ихтиярыны әлә алды. Милли демократик һөкүмәтин әмәлә кәлмәси илә әлагәдар олараг, өлкә һәртәрәфли ин-кишафа башлады.

1946-чы ил ноябрын ахырларында Гәвам һөкүмәти XV мәчлис сечкиләри бәһанәсилә Азәрбайчана „әмниййә гүввәләри“ көндәрмә-

йи гәрара алдығыны билдирди. Тәһранын бү-түн мүртәчә гәзет вә даирәләри һөкүмәтин бу гәрарындан чоһ шад олдулар. Һамыдан артыг севинән исә Америка вә инкилис им-периалистләри олду. Чүнки Гәвам һөкүмәти садиг бир гул кими онларын әмрини еринә етирди“¹.

Беләликлә, декабрын 11-дә Америка вә инкилис силаһлары илә силаһланмыш Иран гошунлары, Гәвамәс-сәлтәнәнин вәд әтдийи кими йох, бир гатил кими Азәрбайчана да-хил олду. Фәдан дәстәләрини вә онларла әлагәдар олан халгы вәһшичәсинә гырмаға башлады. Бундан сонра Иран мүртәчәләри, Чәнуби Азәрбайчанда гырғынлара, халгын бу аз мүддәтдә яратдығы бүтүн мәдәни аби-дәләри мәһв әтмәйә башладылар. Милли азадлыг һәрәкаты гәһрәманларынын һейкәл-ләри учурулду, халгын ана дилиндә нәшр әдилмиш китабларындан тонгал галанды.

Иран мүртәчәләринин бу вәһшилиийиндән гәзәбләнән С. Вурғун Иран иртичаына гаршы өзүнүн ән кәскин шеирләриндән олан „Яндырылан китаблар“ы язды. Бурада шаир

¹ М. Ибраһимов. «Чәнуби Азәрбайчанда мил-ли демократик һәрәкат һаггында», «Ингилаб вә мә-дәниййәт», 1947, № 4, сәһ. 94.

¹ «Гызыл сәһифәләр», Тәбриз, 1945, чилд V, сәһ. 4—5.

ана дилинə вə мəдəниййəтинə олан хəгəрəтли
хүчуму бөйүк бир гəзəблə гəмчылады. Чүн-
ки бу дил илə бөйүмүш, бу дил илə языб
яратмыш, бу дил илə тəрбийəлənмиш, бу
дил илə дə өз халгынын арзуларыны ифадə
эдən көзəл əсəрлəр язмышдыр. Бу дил илə
онун халгы өлмəз абидəлəр яратмышдыр.
Бу абидəлəрдə Азəрбайжан халгынын руху,
мəнəвиййаты, истəк вə арзулары, нəһайət,
бөйүк тарихи тəрəннүм эдилмишдир. Бүтүн
варлыгы илə Азəрбайжан халгына бағлы олан
С. Вурғун Азəрбайжан халгынын мəнəви
алəминə эдилən бу тəчавүзə гəзəблə чаваб
верди:

Чəллад! Мəним дилимдəдир баятылар, гошмалар,
Де онлары хеч дуйдуму сəнин о даш үрəйин?
Хəр кəрайлы пəрдəсиндə мин ананын гəлби вар,
Хəр шикəстəм əвлəдыдыр бир мүгəддəс дилəйин!

С. Вурғун рич'əтдən бу əсəрдə ериндə вə
мəһарəтлə истифадə этмишдир. Иран иртичаы-
нын тəрəтдийи фачиəлəри сайдыгдан сонра
мүəллиф, халгын чəлладындан тарихи вараг-
ламағы тəлəб эдир вə «Анам Томрис, кəсмə-
дими Кəйхосровун башыны?!»—дейир.

Сүр атыны дəрд нала чап! Мейдан сəниндир, анчаг,
Мən көрүрəм ал кейиниб кəлən баһар фəслини.
Гоча Шəргин күнəшидир ярандығым бу торпаг,
Мən етирдим ал байрағлы ингилаблар нəслини.

Иран иртичачылары йүзлəрлə Азəрбайжан
оғулларыны дар ағачындан асдылар. Онларын
сүрүдүлəр. Дар ағачларындан асылан гəһрə-
манлардан бири дə демократ Сүһби иди. Ону
асдығлары заман дар ағачынын ипи гырыл-
мыш, Сүһби вугарлы башыны дик тутараг де-
мишдир: «Чəлладлар! Инди мəним дедиклəри-
мə инандынызмы? Сизин хəтта дар ағачыны-
зын ипи дə чүрүмүш вə давамсыздыр».

Хəмин бу хадисəдən данышан Сəмəd Вур-
ғун белə языр: «Бу хəкиманə дейилмиш сөз-
лəр, ялныз Иран иртичаынын өлүмə мəһкум
олдугуну ифадə этмир, үмүмдүня империа-
лизминин дə гүрүбуну, сон нəфəсини, сон дөв-
раныны хəбər верир»¹.

Сəмəd Вурғун 1938-чи илдə яздығы «Ва-
гиф» п'еси илə драматуркия алəминə гəдэм
гойду.

«Вагиф» п'еси XVIII əср көркəмли Азəр-
байжан шаири Вагифин хəятыны əкс этдирən
тарихи драмадыр. Лакин буну ялныз Вагифлə
мəһдуд этмəк янлыш оларды. П'есдəки Вагиф

¹ С. Вурғун. «Гəһрəманплара эшг олсун», «Ком-
мунист», 1945, № 32.

образы, үмүмөн мүхтәлиф әдаләтсизликләрлә гаршыланан вә бунларла мүбаризә апаран шаир вә язычыларымызын үмүмиләшмиш образыдыр. XIV әср шаирләримиздән Имамәддин Нәсиминин өлдүрүлдүйү заман шейхлә олан мәшһур сөһбәтинин бу п'есдә тәкрат олунмасы вә «күнәш дә батанда рәнки саралар» афоризминин Вагифә шамил әдилмәси дә Вагифин үмүмиләшдирилмиш бир образ олдуғуну көстәрир.

Язычы Хүсейн Мәһди чох һағлы олараг бу әсәри «гәһрәмәнлыг дастаны» адландырмашдыр. Чүнки гәһрәмәнлыг п'есин бүтүн мүсбәт образларына хас олан бир кейфийәтдир. Вагиф шаирдир, лакин о өз дәрәҗәсини көз яшлары илә ифадә әдән ачиз бир шаир дейилдир. О, халг вә вәтән йолунда гачарларла дөш-дөшә кәлән, Әлдар кими халг гәһрәмәнларына өз ағыллы мәсләһәтилә йол көстәрән бир вәтәндаш шаирдир. Бу мә'нада, мүәллиф чох һағлы олараг Вагифин шәхси тәлә илә, шәхси һәяты илә вәтәнин вә халгын тәләини, вәтәнин истиглалийәти үчүн ғылынч галдыран халг гәһрәмәны Әлдарын тәләини бирләшдирмишдир. Мәһз әлә буна көрә дә образлар арасындакы конфликт шәхси интересләрин дейил, ичтиман интересләрин тоғгушмасы үзәриндә гурулмушдур.

Вагиф, п'есдәки һадисәләрин мәркәзиндә дурур. Вагифин идеаллары вә бу идеаллар уғрунда апардығы мүбаризә, онун характерини мүәййән әдир. Вагифин Гачарла гаршылашдығы сәһнә драматуркиямызда ән орижинал вә кәркин сәһнәләрдән биридир. Бурада Вагифин Гачара чалдығы мә'нәви гәләбә бүтүн халгын гәләбәсидир. Чүнки Вагифин гүввәти халгын гүввәтидир.

Әкәр Вагиф Азәрбайчан шаир вә язычыларынын үмүмиләшдирилмиш бир образы кими верилмишсә, Әлдар да Азәрбайчан халгынын әсрләр бою ядәлли ишғалчылара гаршы мүбаризә апармыш Бабәк, Короғлу, Нәби кими гәһрәмән оғулларынын үмүмиләшдирилмиш образыдыр. Әсәрин онунчу шәклиндә бир гоча Әлдара Короғлунун мисри ғылынчыны бағышлайыр вә она бу ғылынчы көз бәбәйи кими горумағы, бу ғылынчла Гачар кими ядәлли ишғалчыны вәтәндән говуб чыхармасыны тапшырыр. Әлдар һәдиййә алдығы ғылынча бәлә дейир:

Гыратын янында гыврылыб ятан,
Ханларын, бәйләрин көзүнә батан,
Залимә көз дағы, бизә шән ғылынч,
Азадлыг уғрунда вурушан ғылынч!

Бу мисраларла С. Вурғун демәк истәйир

ки, Элдар короғлуларын һәгиги варисидир. Элдар эсрләр бою халгын азадлығы уғрунда ерли һаким вә ядәлли гәсбкарлара гаршы мүбаризә апаран халг гәһрәманларынын 18-чи эсрдәки нүмайәндәсидир. Ядәлли ишғалчылар гаршы мүбаризә апармағ, мүхтәлиф тарихи дөврләрдә мүхтәлиф мәһрумийәтләрә, мүхтәлиф ишғал вә зүмләрә мә'руз галан Азәрбайчан халгынын ән мүһүм хүсусийәтләриндәндир. Гәһрәманлығ, Азәрбайчан халгынын нәсилдән-нәслә кечән милли хүсусийәтидир. Халгын мүбаризәси вә бу мүбаризәдә газанылан гәһрәманлығ нәсилдән-нәслә кечиб нәһәйәт, мисри ғылынчын тимсалында Элдара кәлиб чыхмышдыр. Демәк, эсәрдә Элдара тәғдим әдилән мисри ғылынч нәсилдән-нәслә кечән гәһрәманлығ ән'әнәсинин рәмзи кими үмумиләшир.

«Вагиф» әсәринин 38-чи илдән букүнә гәдәр сәһнәмиздән дүшмәмәсинин вә бүтүн халгымыз тәрәфиндән бу гәдәр бөйүк мәһәббәтлә гаршыланмасынын әсас сәбәбини мәһз п'есдә олан бу үмумиләшдирмә гүввәсиндә ахтармағ лазымдыр.

Саф вичдан тимсалы кими верилән Видади өз хасийәти э'тибарилә Вагифдән тамамилә сечилир. Видади һуманистдир. О, инсаны «дүнянын әшрәфи» һесаб әдир.

Вагиф реалист олдуғу гәдәр Видади хәял-пәрвәрдир. О, «ахирәт дүнясы галачағ бизә»— дейә Вагифи ахирәт дүнясынын ширин хүлясына үмид бағламаға чағырыр. Марағлы бу-расыдыр ки, дүнякөрүшләриндә вә характерләриндәки зиддийәт, бу ики достун сәдагәтинә вә бир-биринә олан дәрин мәһәббәтинә хәләл кәтирмир. Онлар ән ағыр күнләрдә бир-биринә арха дурур, һеч бир гүввә онларын мөһкәм достлуғуну сарсыда билмир. Зинданда Вагифин көрүшүнә кәлән Видади бу сәһнәдә тамашачынын көзү гаршысында даһа артығ бөйүйүр. Вагифин «гайығ кәндимизә» тәклифинә гаршы Видадинин:

Нечә? Мән гайыдым? Буну көрмәзсән,
Сән өлән торпагда өләчәймән мән.—

демәси нә гәдәр тәбии, нә гәдәр тә'сирлидир.

Видади кетдикчә дәйишир, илк шәкилләрдә дилиндән ялныз «илаһи», «ярәбби» кәлмәләри әшидилән Видади, сонунчу шәкилдә «тфу сәһни тахтына әй чәрхи фәләк»— дейә аллаһа үсян әдир, она мә'нәтләр яғдырыр. Видади образындакы бу инкишаф чох тәбии вә инандырычыдыр. Онун аллаһа гаршы олан бу үсяны бирдән-бирә дейил, һәятын ағыр зәрбәләри алтынды, тәдричән ярандығы үчүн бу инкишаф просесинин өзү марағлыдыр.

Наггында данышдыгымыз бу үч образ әдәбийят тарихимиздә тамамилә ени вә орижинал образлардыр. Бу орижиналлыг онларын ялныз характериндәки хусусийәтләрдә дейил, һәм дә бир әдәби образ кими үмуми чәкиләриндә, әдәбийятымызда тутдуглары мөвгә вә тә'сир гүввәләриндәдир.

Пәсдәки долгун образлардан бири дә Гачардыр. Иран шаһы Ағамәмәд шаһ Гачарын образы биринчи дәфә әдәбийятымызда Әбдүррәһим бәй һагвердиев тәрәфиндән ишләнмишдир. С. Вургунун сәнәткарлығы орасындадыр ки, о, һагвердиевин Гачарындан мүййән гәдәр истифадә этсә дә, онун характериндәки ән әләмәтдар бир хусусийәти—залимлийи орижинал штрихләрлә вермәйә наил олмушдур. Һагвердиев Гачарын характериндәки бу чәһәти верәркән тамашачынын хатириндән һеч заман силинмәйән белә бир приюмдан истифадә эдир: Гачар һәр дәфә тәхтинә галхаркән тахтын пилләләри алтына басдырдыгы инсан сүмүкләринә түпүрмәкдән ләззәт алыр. Санки бу, физики вә мә'нәви шикәстлийини она унутуруп. Тарихдән деспот кими таныдыгымыз бу мүстәбидин вәһши тәбиәтини вермәкдән өтрү С. Вургун тамамилә башга бир приюмдан истифадә этмишдир.

Әсәрин бешинчи шәклиндә мүәллиф илк

дәфә олараг Гачары бизә тәгдим эдир. О, «дүня ган үстүндә бир ханимандыр»—дейә бар-бар бағырыр. Вәзирлә олан сөнбәтиндән көрүрүк ки, Гачар сонсуздур вә буна көрә дә о бүтүн инсанлыга гаршы гәзәблидир. Вәзир көнлүнү алмаг үчүн она «шәргиләр охуян хыналы кәкликләри» көстәрир. Бунун мүгабилиндә исә Гачар вәзирә белә бир чаваб верир:

...Бизә ярашмаз

Гылынч мейданында кәклик овламаг!

Бир бах, гылынчында ганлара бир бах!

Мин мәләк учса да күлүмсәйәрәк

Кәрәк юмшалмасын чәһнәдә үрәк.

Гачар нә үчүн бәшәрийәтә гаршы белә гәзәблидир? Чүнки о дахилән шикәстдир вә өз шикәстлийинин һайыфыны башгаларындан алмаг истәйир:

Бир бойну олсайды бәшәрийәтин,

Ону бир гылынчла вурардым йәгин,

—дейә бағыран Гачарын вәһши тәбиәти һадисәләрин инкишафы бою даһа габарыг шәкилдә тәзаһүр эдир:

Кәрәк ган алтында галсын бу дағлар,

Бағлансын гапылар, сөнсүн очағлар.

Көнүллөр айрылсын сирдашларындан.

Чайлар ярадылсын көз яшларындан.

—дейэн Гачар өз нифрәтини союتماг үчүн ики доҗма гардашын (Шалико вә кичик гардашы) бир-бирини парчаламасыны әмр эдир. Гардашлар нә гәдәр ялварырларса Гачарын үрәйи юмшалмыр. Бу ердә Шалико кичик гардашына «кәл мәни парчала өз әлләринлә»—дейә синәсини ачыр. Кичик гардаш нә гәдәр чалышырса «аһ, голум галхмайыр»—дейиб ғылынчыны ерә атыр.

Бу сәһнә өз драматуржи кәркинлийи ә'ти-барилә әдәбийят тарихимиздә ән тә'сирли сәһнәләрдән биридир. Бурада биз бир тәрәфдән Гачарын вәһши тәбиәти илә, икинчи тәрәфдән ишғаллар заманы халгларын башына кәтирилән мүсибәтләрлә таныш олуруг. Бу сәһнә, Гачар образыны ярадаркән С. Вурғунун нә гәдәр орижинал бир йол тутдуғуну көстәрир.

Дикәр тәрәфдән, С. Вурғун, ишғалчыларә хас олан бир хусусийәти дә верә билмишдир. Зорла башгаларынын өлкәсини истила эдән шаһлар, бу иши вәтән наминә дейил, өз шәхси мәнәфеләри наминә эдирләр. Гачар да беләдир. О, ялныз өз шәхси мәнәфеи үчүн, дүняда ад газанмаг хатиринә өлкәләри истила эдир.

О, вәтәнә вә халга мәнәббәт дуйғуларындан мәнһрумдур. С. Вурғун буну Гачарын өз дили илә белә ифадә эдир:

Вәтән! Чохму сефир мәни о вәтән?

Мәнә һәчв языр һәр йолдан өтән.

Чох да тә'рифләмә мәнә вәтәни,

Бу ғылынч олмаса ейәрләр мәни.

«Вагиф» п'еси һәр шейдән әввәл көзәл шеир инчисидир. Бу ше'рийәтин үстүнлүйү исә үмүмән С. Вурғун поэзиясына хас олан садәликдә вә мә'на дәринлийиндәдир.

Дашыдығы дәрин мәзмун, йүксәк ше'рийәт вә йүксәк сәнәткарлығына көрә дә бу әсәр ән дәйәрли әсәрләрдәндир.

1939-чу илдә С. Вурғун «Ханлар» п'есини язды. Бурада 1905-чи ил ингилабындан сонрақы иртича дөврүндә пролетариатын азадлыг мүбаризәсини, халгын сәдагәтли оғлу Ханлар Сәфәрәлиевин ингилаби фәалийәтинин әкс этдиришдир.

Сәмәд Вурғун, кәнддән шәһәрә кәләрәк ингилаб аловлары ичәрисиндә бәркийән, мәтин характерли ингилабчыя чеврилән Бакы фәһләсинин — Ханларын долғун образыны яратмышдыр.

«Вагиф»дән сонра Сәмәд Вурғунун инги-

лаб тарихи мөвзууна эл атмасы тәсәдүфи дейилди. Белә ки, «Ханлар» драмасы «гәһрәманлыг дастаны» адланан «Вагиф»ин һәр чәһәт-дән гануни давамыдыр. «Вагиф»дә халгын XVIII эсрдә ядәлли ишғалчылара гаршы апардығы мұбаризәси верилмишдисә, «Ханлар»да XX эсрдә халгын чаризмә гаршы мұбаризәсиндән бәһс олунур. XVIII эсрдәки Элдарын мұбаризәси XX эсрдә Ханлар Сәфәрәлиевин симасында мейдана чыхмышдыр.

Бүтүн бунларла бәрабәр бу образлары эйниләшдирмәк дә олмаз. Шәраитлә әлагәдар олараг Ханларын мұбаризәси XX эсрдә ени мезмун кәсб этмиш, марксизм-ленинизм нәзәрийәсинә әсасланан шүурлу мұбаризәдир. Бу мә'нада «Ханлар»дакы Полад Дәмироғлу мүййән дәрәчәдә Элдара бәзәйир. Әкәр Элдар Ибраһимхан вә истилачы Иран шаһы Гачара гаршы дөйүшүбсә, Полад Дәмироғлу шәраитин дәйишмәси илә әлагәдар олараг чар зүлмүнә гаршы мұбаризә апармыш, ғырх ил ат белиндә ғылынч чалмышдыр. Хасполадла Элдарын характер вә тәмсил этдикләри идеянын охшарлығыны хүсусән Хасполад өлдүрүлдүкдән сонра Ханларын онун һаггында деди-йи:

Аһ заваллы гоча, ызыг аталар,
Сиздән намус галмыш бизә ядикар.

бейтиндә көрмәк олар.

Ханларын дедийи аталар кимләрдир? Бунлар Элдарын вә Хосполадын улу бабалары, короғлулар, бабәкләр, гачаг нәбиләрдир. Бунлар тарих бою һәр чүр һагсызлыға вә әдаләтсизлийә гаршы мұбаризә апармышлар. Онлары бу шәрәфли мұбаризәйә сөвг әдән исә мұгәддәс халг вә вәтән намусу олмушдур. Бу намус нәсилдән-нәслә ядикар кечмишдир. Бу фикр «Вагиф» п'есиндә гоча тәрәфиндән Элдара бағышланан Короғлу мисри ғылынчында, «Ханлар»да исә «сиздән намус галмыш бизә ядикар»—мисраында өзүнү көстәрир. Дедикләримизә мұәллифин өз сөзләрилә екун вураг:

«Ханлар» драмасы әсасы мәним һәлә илк п'есим олан «Вагиф»дә гоюлмуш бәдин фикринин инкишафыдыр. Бу п'есләрин һәр икисиндә Азәрбайчан халгынын гәһрәманлыг сәһифәләри, онун өз истиглалийәти, азадлыг вә хошбәхтлийи уғрунда мұбаризәси әкс этдирилмишдир».

«Ханлар»да гоюлан характерик мәсәләләрдән бири дә әсәрин әһәтә этдийи дөврдә Азәрбайчан дилинин сафлығы уғрунда кедән мұбаризә мәсәләсидир.

Иртича илләриндә бу мәсәлә әтрафында «Молла Нәсрәддинлә» «Фүюзат» арасында кедән мұбаризәни хатырламаг кифайәтдир. Бу

чәһәтдән «Ханлар»да Һүсейн әфәндиһин доктор Сөһбәт тәрәфиндән ифшасы әсәрин ән гүвәтли сәһнәләриндәндир. Фүюзатчыларыһ лидерләри кими верилән Һүсейн әфәндиһин «Һанки Азәрбайчан, әнлатын бана?» сөзүнә гаршы доктор Сөһбәт она чох көзәл чаваб верир:

Ай гузу бирчәкли, кечи папаглы,
Анан шәкилидир, атан газәхлы,
Үч ай Стамбулда охудун дейә,
Нә тез чанағындан чыхмысан белә?

Айры-айры мукалимәләрдән айдын олур ки, доктор Сөһбәт Авропада тәһсил алмыш, вәтәни Азәрбайчана ени һиссләрлә, ени фикирләрлә гайытмыш мүтәрәгги бир зиялыдыр. О, капитализм чәмиййәтиндәки бүтүн зиддийәтләри вә әдаләтсизликләри көрүр вә бунларла барышмыш. Лакин әввәлләр о, бу һагсызлыглардан нечә хилас олмаг лазым кәлдийини билмирди. Бунун үчүн дә гүссәләнирди. Әсәрин илк сәһнәләриндән тамашачыя бу шәкилдә тәгдим олунан Сөһбәт пәрдәдән-пәрдәйә инкишаф әдир, дәйишир. Бу чәһәтдән Сөһбәт «Вағиф»дәки Видадини хатырладыр. Сөһбәт дә Видади кими башдан-аяға гәдәр вичдан

тимсалыдыр. Әкәр Видади бүтүн һагсызлыгларыһ аллаһ тәрәфиндән дүзәләчәйинә инаныр вә тәвәккүлә бел бағлайырдыса, Сөһбәт дә:

Йохдур мәсләкимдә нә өлүм, нә ган,
Вичдан дүзәлдәчәк һәяты вичдан,—

дейә зиддийәтләри барышдырмаға, бәшәриййәти вичдан тәмизлийинә чағырыр.

Сөһбәт дә Видади кими һәятын ачы зәрбәләрини даддыгча, бүтүн зиддийәтләрин мәна вә маһиййәтини дәрк әдир вә әсәрин сәунда өз көһнә әгидәсиндән узағлашыр. Бу дәйишлик Видадиниһ аллаһа үсяны илә, доктор Сөһбәтин һсә:

Әкәр кеч тапдымса һагтын йолуну,
Бағышла әй вәтән шаир оғлуну.

—дейә коммунистләрә сәс вермәсилә өзүнү көстәрир.

Чәмиййәтдәки зиддийәтләри вә әдаләтсизликләри көрә билән бир зиялыһын кеч-тез болшевизм йолуна кәлиб чыхмасы—доктор Сөһбәтин характериндәки бу инкишаф просеси реал вә инандырычы боярларла көстәрилмишдир.

Доктор Сөһбәт мүрәккәб хасиййәтли бир образдыр. Хүсусилә әсәрин XI шәклиндә ке-

чирдийи изтираб вә һәйәчанлар, онун тәбиәти-
ни, характерини тамашачынын нәзәриндә чан-
ландырыр. Бурада мүәллиф Сөһбәтин дахи-
линдә баш галдыран ики дуйғуну вә бу дуйғу-
ларын мүбаризәсини чох инандырычы шәкил-
дә көстәрә билмишдир. Сөһбәт бүтүн варлы-
ғы илә Мәһрибаны севир. Мәһрибан исә ону
дейил, Ханлары сеvir. Бу сәһнәдә (йә'ни XI
шәкилдә) Ханларын талеи Сөһбәтин әлиндә-
дир. Ханлар Шәмистанын күлләси илә яра-
ланыр, докторун гуллуғ этдийи хәстәханая кә-
тирилир. Бурада драматург Сөһбәтин дүшүн-
чәләрини верир:

Будур, өз рәғибим мөһтачдыр мана,
Бунунчун севмәди мәни Мәһрибан.

—дейә дүшүнән доктор нә этмәк لازم кәлди-
йини кәсдирә билмир. О рәғибини сағалтма-
лыдырмы? Сөһбәтин бу изтирабларынын тәс-
вири анында Ханлар «дейирләр сиз көзәл сә-
нәткарсыныз, мәнә үмид вармы?»—дейә она
мүрачиәт әдир.

Ханларын бу сөзү доктора тә'сир әдир. Бу
ердә онун гәлбиндә икинчи бир дуйғу баш гал-
дырыр—инсана мөһәббәт вә сәнәт эшги.

...Сәнәт, сәнәткар.

Бу сөздә нә бөйүк бир әзәмәт вар!

Дағылын гәлбимдән гара шейтанлар,
Яшамағ истәйир мәнән инсанлар.

Беләликлә, һәр чүр шәхси мәнәфеләрдән үс-
түн олан сәнәт эшги онун шәхси дуйғусуна га-
либ кәлир вә о өз рәғибинә һәр шейдән әввәл
ондан имдад истәйән бир инсан кими янашыр.

Доктор Сөһбәт дахили мүбаризә вә чәкиш-
мәләрдә верилмиш чох марағлы образ кими
инкишаф әдир.

«Ханлар» п'есиндә Степан Шаумян, Мә-
шәдибәй Әзизбәйов кими тарихи шәхсийәтлә-
рин образлары да яхшы ишләнмишдир. Бун-
лардан башга әсәрдә Мухтар бәй, Қарапетян
кими Азәрбайҗан буржуазиясынын нүмайән-
дәләри, меншевик лидери Мамулянын, инги-
лабчылардан Ваня, гоча фәһлә вә Кечәлин об-
разлары марағлы штрихләрлә верилмишдир.

Әсәрдә ән тә'сирли образлардан бири дә
вәтән вә халғ тимсалы кими верилән Гызетәр-
дир. Бу образын дилинә кәлмәбашы аталар
сөзләринин вә зәрбмәсәлләрин верилмәси дә
тәсадүфи дейилдир.

«Ханлар»да марксизм-ленинизм классиклә-
ринин айры-айры гүввәтли фикирләри бәдин
сөзүн гүдрәтилә ифадә олунмушдур. Марксын
«Ингилаб тарихин локомотивидир» фикри Мә-
шәдибәйин дилилә белә верилмишдир:

Аһа, машинистдир, оядыр бизи.
Маркс доғру демиш мәгсәдимизи:
Ингилаб машинист, тарихсә гатар,
Тарихи ингилаб чәкиб апарар.

«Ханлар» п'еси ингилаб тарихимизә һәср олунмуш ән яхшы драм әсәрләриндән биридир. «Ханлар» бу мөвзуда язылмыш, ярадылмыш бир чох драм әсәрләримиз үчүн бир тәчрүбә мәктәби олду. Бундан сонра Зейнал Хәлилин «Гатыр Мәммәд», Әнвәр Мәммәдханлынын «Шәргин сәһәри» п'есләри мейдана чыхды. «Ханлар» п'еси ялныз Бақыда дейил, Москвада, Ленинградда, Киевдә вә Иттифагымызын башга шәһәрләриндә тамашая гоюлмушдур.

Бөйүк Вәтән мұһарибәсинин биринчи илиндә (1941) Сәмәд Вурғун «Фәрһад вә Ширин» п'есини язды. Бу п'есин мөвзууну шаир, Низаминин «Хосров вә Ширин» поэмасындан көтүрмүшдур. Мүхтәлиф классик Шәрг шаирләри тәрәфиндән дөфәләрлә ишләнән һәммин мөвзуун Бөйүк Вәтән мұһарибәсинин тәләбләринә уйғунлашдырылмасы шаирин әсас гәләбәси һесаба олунмалыдыр.

Низами, Нәван вә башга шаирләр тәрәфиндән гәләмә алынан Фәрһад бир ашиг, бир ме'мардыр. Сәмәд Вурғунун әсәриндә исә мәнәббәт мөвзуу вәтәнпәрвәрлик мөвзууна чеврил-

мишдир. Фәрһад образында өзүнү көстәрән сәнәт эшги вәтәнпәрвәрлийә табе тутулмушдур. Мәсәлән, әсәрин биринчи шәклиндә тамашачы Фәрһадын тикдийи галаларла таныш олур, бир аз сонра айдын олур ки, бу галалар ялныз көзәл сәнәт әсәри олараг галмыш. Бу ме'марлыг абидәсинин халгын мұдафиәсиндә бөйүк әһәмийәти вардыр. Буну биз кәшфийәт мәгсәдилә Азәрбайчана кәлмиш Иран шаһы Хосровун Шапурла сөһбәтиндә даһа айдын көрүрүк:

Хосров — Нә гәдәр мөһтәшәм бир галадыр бу,
Дейирсән батаммаз Иран ордусу?

Сәмәд Вурғун «Фәрһад вә Ширин»ндә Хосровун Ширинә мейл этмәсини онун Азәрбайчана ийиәләнмәси үчүн сияси бир васитә ки ми вермишдир. Фәрһад исә ашигликдән зиядә, оғурланмыш элләр гызыны хилас эдән бир гәһрәмән, бир сәркәрдә ки ми нәзәри чәлб эдир.

«Фәрһад вә Ширин» п'есиндән бәһс эдән рус алими Пйотр Скосырев языр: «Ме'мар Фәрһадын шаһзадә Ширинә мәнәббәти заһирән бөйүк азадлыг мұһарибәси һадисәләри илә әлагәдар дейилдир. Лакин Сәмәд Вурғунун бүтүн әсәрләри ки ми «Фәрһад вә Ширин» әсәри дә совет халгларыны сых бирләшдирмәк ишинә, вәтәни мұдафиә этмәк ишинә доғрудан-

доғруя хидмәт эдир. Бу п'есдә халга сонсуз мәһәббәт, һәр чүр зүлмә, әдаләтсизлийә вә көләлийә нифрәт, халгын галиб көләчәйинә инам о гәдәр гүввәтлидир ки, әсәрин бир чох сәһнәләри санки халгы фашизмә гаршы мүбаризәйә чағырыр вә гәләбәмизи тәрәннүм эдир»¹.

Бу мә'нада Сәмәд Вурғунун Хосров образы да өз характери э'тибарилә тамамилә ени кейфийәт алмыш орижинал бир образдыр. V шәкилдә онун Ширинлә олан сәһбәти бу чәһәтдән чох марағлыдыр:

Хосров — Бу нш чох асандыр... Сән гал Иранда,
Гарышсын Ирана Азәрбайчан да.

Ширин — Нә дейм... Бу сизчә беләдир бәлкә,
Лакин дүшүнүн ки, бөйүк бир өлкә
Ямаг ола билмәз һеч бир торпаға,
Дағлар да, дашлар да галхар аяға.

Хосров — Эшгин хатиринә мүмкүндүр бу да.

Ширин — Эшг үчүн чанымы салсам да ода,
Ялныз өз нәфсимә чатар ихтияр.
Мәним юрдумунса өз аләмн вар.

Хосров — Азачыг сакит ол, һирсләнмә Ширин.

Ширин — Шаһим, сиясәтдир бу дедикләрин,
Мәнчә мәһәббәтин бир бәһанәдир.

¹ «Новый мир» журналы, 1942, № 3.

Беләликлә, Сәмәд Вурғунун Хосров образы өз характери э'тибарилә Ширинә мүнәсибәтиндә Низаминин Хосровундан тамамилә фәргләнир. С. Вурғунун яратдығы Хосров севкинн сиясәтә гурбан әдән бир дипломат, һийләкәр ишғалчыдыр. Ширин тәслим олмадыгда Хосровун «инди сөз тылынчын вә гүввәтиндир» дейә Ширини өз күчү илә һәдәләмәси дә тәсәдүфи дейилдир. Бурада Хосровун мә'нәви ачизлийи вә кичиклийи даһа айдын шәкилдә өзүнү көстәрир.

«Фәрһад вә Ширин»дә мә'нәви күчлә физик күч, сәнәтлә гүввәт гаршы-гаршыя гоюлмушдур. Хосров күчү, Фәрһад сәнәти тәмсил эдир. Әсәрин сонунда Хосровун мә'нәви мәғлубийәти, зорун, күчүн мәғлубийәтидир. С. Вурғун бөйүк бир усталыгла Фәрһадын сымасында сәнәтин дағлары ериндән ойнадан бөйүк гүдрәтини вермишдир. Хосров Фәрһадла бағладыгы мәрчдә она көрә мәғлуб олур ки, онун Ширинә олан мәһәббәти, бир сөзлә үрәйи, мә'нәвийяты сахтадыр. Фәрһад она көрә галиб кәлир ки, онун мәһәббәти йүксәкдир вә бу мәһәббәтдә һеч бир худпәсәнд мәгсәд йохдур. Буна көрә дә о Бисүтун дағыны өз йүксәк мәһәббәтинин гүдрәтилә ярыр, мәһәббәтин күчилә галиб кәлир. 9-чу шәкилдә Хосровун «мән мәғлуб олурам»—дейә инләмәси сәнәтин

күч үзэриндэки тэнтэнэси, гэлэбэсидир. Бу сәһнэдә Шапурла Вәзир арасындакы ашағыдакы мұкалимә фикримизи тәсдиг этмәкдәдир:

Шапур — Дүнянын гәрибә оюнлары вар,
Шөһрәтсиз, мәнсәбсиз садә бир ме'мар
Бизә галиб кәлир өз гүввәтилә.
Вәзир — Хейр... Галиб кәлир мәнәббәтилә.

Бизчә әсәрдә С. Вурғунун гойдуғу икинчи мүнүм мәсәлә мәнәббәтин күчү вә гүдрәти, онун оятдығы нәчиб һиссләр мәсәләсидир. Шапур образы да бу фикрин ифадәси үчүн верилмишдир. Шапур да досту Фәрһад кими сәнәткардыр. Лакин о өз сәнәтини сиясәтә гурбан вердийи, шаһын шылтаг арзуларына һәср әтдийи үчүн әсәрин сонунда мәғлуб олур вә чох шәрәфсиз бир шәкилдә өлдүрүлүр.

Башга совет язычылары кими Сәмәд Вурғунун да ярадычылыг методу сосялист реализмидир. Сосялизм гурулушунун әзәмәт вә көзәллийини, онун һәр чүр чәтинликләрә гәлэбә чалан гәһрәманларынын бәдин образыны яратмаг Сәмәд Вурғун ярадычылығынын әсас хүсусийәтини тәшкил эдир. Сосялист реализми методунун әсас хүсусийәтләрини мәннимсәйән

С. Вурғун, һәяты, инсанлары һәрәкәтдә, инкишафда көтүрмәклә сосялист реализминин тәркиб һиссәси олан ингилаби романтика мейл эдир.

С. Вурғун һәмишә ирәлийә, тәсвир әтдийи һадисә вә гәһрәманларын сабаһына бахыр. Бу күнү, бу күндән доғачаг сабаһ илә бирликдә көтүрүр. «Бүтүн йолларын коммунизмә кетдийи» (В. М. Молотов) бир дөврдә ени, сағлам хәялын нә гәдәр бөйүк әһәмийәти олдуғу айдындыр. Тәсвир әтдийи һадисә вә инсанын бу күнү илә бәрабәр онун кәләчәйини көрмәк вә тәрәннүм этмәк М. Горки ән'әнәләриндәдир. С. Вурғун совет әдәбийятында Горкинин бу ән'әнәсини давам әтдирән ән гүдрәтли сәнәт усталарындандыр.

Шаир өзү бир чох мә'рузә вә чыхышларында, һадисә вә гәһрәманларын бу күнү илә бәрабәр сабаһынын да тәрәннүм әдилмәсини язычыларын гаршысында бир вәзифә кими гәюр. «Сосялизм реализми ялыз мөвчуд олан варлығын, ичтиман һәят һәгигәтләринин ифадәси демәк дейилдир. Совет язычысы бу чәмийәтин бөйүк истигбалындан, бу күнкү чичәк ачмыш ағачларын сабаһкы мейвәләриндән, бу күн вәтән йолунда шәһид олмуш гәһрәманын сабаһкы әбәдийәтиндән, бу күнкү бир

чох арзуларын сабалкы һәгигәтләриндән дә хә-
бәр вермәлидир»¹.

Шаир, «Сөзүн шөһрәти» ше'риндә «ганат-
лан һүснү эшг илә» дейә совет инсаныны бө-
йүк арзуларын ганадында учмага чағырыр.

Шаир, хәялда мүййән бир не'мәт ахтарыр.
О, бош хәялдан данышмыр, хәял өз-өзлүйүн-
дә мүчәррәд олса да, бу хәялын учдуғу нөгтә
мә'лумдур. «Кәләчәйин той-байрамы» ше'рин-
дә охуюруг:

Тарих кәлиб говушачаг ән мүгәддәс бир ниййәтә
Биз индидән сөз гошуруг о илаһи ше'риййәтә.

Шаирин индидән сөз гошдуғу о «ше'риййәт»
бүтүн ярадычылығы бою тәрәннүм әтдийи
коммунизмдир. Коммунизм, тарихин инкишаф
гануңларынын кәтириб чыхарачағы бир зәру-
рәдир.

Бөйүк әрмәни шаири Аветик Исаакянын де-
дийи кими, «Сәмәд Вурғун бөйүк арзулар шан-
ридир». О, көрдүйү һәр кичик һадисә вә лөв-
һәдән дәрин мә'на чыхармаг истәйир. О, һәя-
та мә'на көзү илә бахыр; шаир өзү бу барәдә
дейир: «Һәр бир әдәбийят бөйүк мә'налар әдә-

¹ С. Вурғун. «Бөйүк сәнәт әсәрләри уғрунда»,
«Әдәбийят гәзети», 1946-чы ил, № 15.

бийятыдыр... Чүнки яшаян вәзн вә гафийә де-
йил, мә'надыр».

Бу бөйүк мә'на даима коммунизмә доғру
йүксәлән, даима тәрәггидә олан дөврүн, сося-
лизм чәмиййәтинин өзүндәдир. Бизим чәмий-
йәтимиздә дүнәнин хәялы бу күн үчүн һәги-
гәтдир. Буна көрә дә шаир романтикая мұра-
чиәт эдир, һәр ан ирәлиләмәкдә олан дөврдән
кери галмамаға чан атыр. О, реал зәминәйә
әсасланан арзуларын кәләчәк һәгигәтини тә-
рәннүм эдир («Рот фронт», «Өлүм күрсүсү»,
«Кәләчәйин той-байрамы» вә с.). Шаирин бу
узаг көрәнлийи, ичтиман һадисәләрә марксист
бахышындан ирәли кәлир.

«Марксизм-ленинизм нәзәриййәсинин күчү
ондадыр ки, бу нәзәриййә партияя, шәраити
баша дүшмәк, әтрафдакы һадисәләрин дахи-
ли рабитәсини аңламаг, һадисәләрин кедишини
ирәличәдән көрмәк вә һадисәләрин ялһыз ин-
ди нечә вә һансы тәрәфә инкишаф әтмәкдә ол-
дуғуну дәрк әтмәк дейил, һабелә бунларын
кәләчәкдә нечә вә һансы тәрәфә инкишаф әдә-
чәйини дә дәрк әтмәк имканы верир»¹.

Шаир һәятда көрдүйү һәр һадисәдә бир
йүксәлиш, бир тәрәгги көрәрәк ону мә'налан-
дырмаға чалышыр. «Муған»да Кремл гүлләси-
нин учалығыны шаир белә мә'наландырыр:

¹ УИК(6)П тарихи, Гыса курс, 1950, сәһ. 365.

Сарван һара бахыр инди? Яныр вугарла,
Яныр Кремлин беш бучаглы ягут улдузу.
Көр нә гәдәр учалмышдыр о, ифтихарла
Учалмасаг бизи көрмәз бүтүн ер үзү.

Бурада шаир, учалмаг сөзүнү мүстәгим-мә'-
нада дейил, мәчази мә'нада көтүрәрәк сөзә
даһа кениш ичтимаи мә'на вермиш, совет һә-
гигәтләринин, совет варлығынын даими йүксә-
лишини тәрәннүмә чалышмышдыр.

Минкәчевир гәһрәманы Сарван дүнән ким.
иди, бу күн кимдир? Дүнән норманы 150%
өдәйән әмәк гәһрәманы үчүн бу күн бу норма
аздыр. Сабаһын нормасы даһа йүксәк олма-
лыдыр. Бу йүксәлишин ше'рийәтини верән
сәнәткар, варлығы өйрәнмәк гүдрәти илә дү-
нән яздығы шеирдә бу күнүн, бу күн яздығы
шеирдә исә сабаһын йүксәлишини, романтика-
сыны яратмалыдыр. Шаир дейир: «Биздә һәр
кәс совет вәтәндашы олмасы илә бүтүн дүня
гаршысында фәхр эдир. О өз әмәлләринин вә
өз арзуларынын ганадлары үзәриндә учур вә
даима йүксәлир... Чүнки йүксәлиш эшги, со-
вет инсанынын фитрәтиндән доған, ону инки-
шафа апаран ән бөйүк бир амилдир. Мәкәр
сосялист инсанынын бу али сифәти, реал һәя-
тымызын, бүтүн бәшәрийәти сабаһын азад-
лыг дүнясына чағыран инсанларымызын бу

шанлы әмәлләри ингилаби романтика дейил-
ми?!»¹.

Язычы, гәләмә алдығы һәяты нә гәдәр дә-
риндән биләрсә, онун тәсвирини дә о гәдәр
дүзкүн вә реал вермәйә чалышачагдыр. «Та-
лыстан» поэмасында тәбиәт тәсвири верән ша-
ир «гаядан салланан буз салхымларыны», «ду-
манларда донан гушларын аяғыны» көрмәклә
гәләмә алдығы мөвзуу—тәбиәти яхшы билди-
йини, ону гәлбән дуйдуғуну билдирмишдир.
Яхуд «Ядыма дүшдү» ше'риндә «шамаманын
тағы», «чәйранын дурушу», «дурнанын кө-
зү», «кәклийн аяғы», «нишанлы гызларын
көрүшдән габаг телини саймағы» кими иичә
деталлары көрә билмәси, онун бу аләмә яхын-
дан бәләд олмасынын нәтичәсидир.

«Көрпүнүн һәсрәти» ше'риндә шаирин ке-
диш-кәлишсиз көрпүнүн үстүндә битән отла-
ры көрә билмәси, көтүрдүйү мөвзуу яхшы бил-
мәсиндән ирәли кәлир. Араз чайы илә чографи
айрылыға мә'руз галмыш Азәрбайчаны бир-
ләшдирмәк үчүн вахтилә чәкилмиш бу көрпү-
нүн үзәрини отларын басмасы, онун истифа-
дәсиз олдуғуну билдирир. Шаир дейәчәйи фи-

¹ Сәмәд Вурғун. «Азәрбайчан Совет Язычы-
лары Иттифагынын пленумундакы чыхышындан», «Әдә-
бийят гәзети», 1945-чи ил, № 17.

кир үчүн ики гардаш арасындакы айрылыгын рэмзи кими верилэн ябаны отлары бир васитэ гәбул эдәрәк бу зәминәдә өз идеясыны әсасландырымышдыр. Бу әсәриндә шаир, фикрини үмүми сөzlәрлә йох, конкрет фактлар әсасында ифадә этмишдир.

Билмәдийи, дуймадыгы аләмдән яздыгда исә шаир, мүчәррәд мұһакимәләр далынча гачыр, үмүми тәрифнамәләр сөйләмәклә кифайәтләнир. «Һәят фәлсәфәси», «Гәринәдән гәринәйә», «Дөрд сөз», «Истигбал тәрәнәси» кими шеирләриндә исә һәятын конкрет ифадәси әвәзинә һәят, кайнат вә инсанлыг һаггында үмүми, фәлсәфи, мүчәррәд мұһакимәләр үстүнлүк тәшкил эдир.

Сәмәд Вурғун, әсәрләринин бәдии кейфийәтинә хусуси диггәт етирән шаирләрдәндир. Онун әсәрләриндә йүксәк бәдии кейфийәтин биринчи сәбәби, онун илһамсыз, һәйәчансыз язмамасыдыр. Шаирин ярадычылыгында үрәксиз, һәйәчансыз мисрая раст кәлмәк олмаз. Бу исә шаирин өз дөврүнә, сосялизм чәмийәтинә, өз халгына, өз совет вәтәнинә сонсуз мәһәббәтиндән доғур. Илһам вә һәйәчан исә ялныз бөйүк мәһәббәт олан ердә мүмкүндүр. Сәмәд Вурғун илһамла яратдыгы үчүн онун поэзиясында сахталыг, геһри-тәбиһлик вә геһри-сәмимилик йохдур. Шаир ярадычылыг үчүн

үрәйин, илһамын мұһүм шәрт олдуғуну ирәли сүрүр:

Де һансы ше'рими яратдым сәнсиз?

Сәнсиз яраданлар өләр вәтәнсиз!

...Үрәксиз яранан һансы бир әсәр,

Ядикар галмышдыр сабаһкы күнә?!

(«Үрәк»).

Сәмәд Вурғун һәмишә мәзмунла бәрәбәр әсәрин шәклинә дә хусуси диггәт етирир.

О, классик әдәбийятын әдәби үсул вә бәдии тәсвир васитәләриндән һәмишә өйрәнир, онлардан ени мәзмунун ифадәси үчүн истифадо эдир. Бүтүн бу бәдии тәсвир васитәләри исә әсәрдәки идеянын охучуя даһа тез вә даһа тә'сирли шәкилдә чатмасына көмәк эдир.

Шам, пәрванә классик әдәбийятда ән чох ишләнән бәдии васитәләрдәндир. Сәмәд Вурғун булардан тамамилә ени мәнада истифадо этмишдир:

Инсан оғлу бу аләмә көз ачдыгы күндән бәри

Азадлыгын мәш'әлнә гурбан олмуш пәрванә тәк.

Әкәр классик әдәбийятда шам мә'шугә, пәрванә ашиг мәнасында ишләдилмишсә, Сәмәд Вурғунда бу образлар тамамилә ени ичтимаи мәзмун (инсан вә азадлыг) кәсб этмишдир.

Классик ше'римиздә бәдии тәзадлар да гүвәтли әдәби васитәләрдәндир. Сәмәд Вурғун белә тәзадлардан бөйүк мәнәрәтлә истифадә әтмишдир:

Бәли, о мәсчидләр, бир дә килсәләр
Гойнунда батмышдыр мин азад сәһәр.
Кирдикчә онларын даш гапысындан,
Өмрүн гапысыны *бағлайыр* инсан.

(«Ханлар»).

Бу бәнддәки сон бейтдә кирмәк вә бағлан-
маг тәзадлары илә бәрабәр, гапы сөзү дә ики
мә'нада ишләдилмишдир.

«Ше'римизин ағсаггалы» ше'риндә:

Әсди сәнин ағ башындан,
Гара күнүн сәрт рүзкары.

Яхуд «Муған» поэмасында:

Кичирик бир судур ер үзүндә Күр,
Бахсан бу дүнянын хәритәсинә.
Бәс нийә гәлбимдә *үмман* дөйүнүр,
Мән гулаг асдыгча Күрүн сәсинә?!

бәндиини «Күрүн байрамы» нәғмәсинә эпиграф
кәтирән шаир, 4 мисрада Вәтәнә олан сонсуз
мәһәббәтини ифадә әтмишдир. Дамланын әк-
си, йә'ни буна тәзад олан сөз үммандыр. Дүня

дәрялары вә чайлары мугабилиндә Күр дам-
лая бәнзәсә дә онун сәсинә гулаг асан шаирин
гәлбиндә үмман дөйүнмәси гүвәтли вә муга-
лиғәли тәзаддыр. Беләликлә, әкс мә'налы сөз-
ләрдән еринә көрә истифадә әтмәк, фикрин тә'-
сир гүввәсини гат-гат артырмыш олур.

Фүзули гәзәлләриндә эйни сәсин бир бейт-
дә бир нечә дөфә тәкрат олунмасы һалларына
тәсадуф олунур. Бу, мисраларын мусигилийи-
ни артырыр:

Чаны, ким чананы үчүн севсә чананын севәр
Чаны үчүн ким ки, чананын севәр, чанын севәр.

Сәмәд Вурғун да сәс тәкратындан мәнә-
рәтлә истифадә әдир:

Чар чәкир чархларын чахнашыг сәси

(«Муған»).

Фүзулидә «ч» сәсинин тәкраты эйни көк-
дән олан «чан» вә «чанан» сөзләринин алты
ердә тәкраты илә, С. Вурғунда исә эйни сәсли
мүхтәлиф сөзләрин үч ердә тәкраты илә әмәлә
кәтирилмишдир.

Классик ше'римиздә вә ашыг гошмаларын-
да бу һал бә'зән формал мәһиййәт дашыйыр.
С. Вурғунда исә бу, ше'рин аһәнкдарлығын-
дан әлавә, онун мәзмунуна да хидмәт әдир.

Юхарыдакы мисалда «ч» һәрфини бир нечә дэфә тәкрар этмәклә, шаир чархларын сәсини охучунун гулағында чанландырмаг истәмишдир.

Шүбһәсиз, бунлара әдәби әйләнчә вә яхуд формализм демәк олмаз. Чүнки шаир бурада фикри формая гурбан вермәмиш, әксинә оларак бурада форма фикрә, мәзмуна хидмәт әдир. Мәзмунун даһа чанлы вә габарыг шәкилдә охучуя чатдырылмасындан өтрү сәнәткарын бу чүр әдәби үсуллардан истифадә этмәси лазымдыр.

С. Вурғунда «ш» сәсинин бир нечә дэфә тәкрары гызыл әскәрин дөйүшүнү әкс этди-рир:

Шагылдатдын шашканы сән, даг бир яна, даш
бир яна,
Шаггаладын шашгынлары, леш бир яна, баш
бир яна.

(«Гызыл әскәр»).

Короғлу гошмаларындан көтүрүлмүш «леш бир яна, баш бир яна» ифадәси бурада даһа мәзмунлу чыхмышдыр.

С. Вурғун бә'зән классик шаирләрин мисраларыны көтүрүб ону мәгсәдә уйғун шәкилдә башга вәзнә верир:

Нәсиминин мәшһур:

Заһидин бир бармағын кәссән дөнүб һагдан гачар,
Көр бу мискин ашиги сәрпа соярлар ағрымаз.

—мисраыны С. Вурғун он бирлик һеча вәз-ни-нә салмышдыр:

Заһидин бармағын кәссәниз әкәр,
Танры дедийинә арха дөндәрәр...
Бу мискин ашигә бахын да бир аз,
Башдан союлса да дөзәр, ағрымаз.
(«Азад илһам»).

Яхуд, Вагифин:

Мән чаһан мүлкүндә мүтләг доғру һаләт көрмәдим.
Һәр нә көрдүм, әйри көрдүм, өзкә бабәт көрмәдим.

—бейтини шаир, Вагифә һәср этдийи «Шаирин өлүмү» ше'риндә Вагифин дилилә ашағыда-кы шәкилдә ифадә этмишдир:

Дүняда доғру бир һаләт көрмәдин,
Бүтүн әйри көрдүн, бабәт көрмәдин.

Сабирин:

Сейл-тән әйлә тәмәввүчлә алыб дөврү бәрим,
Бәнзәрәм бир гочаман даға ки, дәрәда дурар.

—бейтини көтүрән шаир, «Сабирин шәрәфинә» ше'риндә бөйүк сатирикин мүбариз сурәтини өз тәшбехләрилә белә вермишдир:

Синэнэ чарпдыгча кинли далгалар,
Бир гоча даг кими дурдун дэряда.

С. Вурғунун эсэрлэриндэ чох гүввэтли образлы ифадэлэрэ тез-тез тэсадүф олунур. «Нэ-сибимиз сээдэтлэ илк баһардыр» ше'риндэ охуяруг:

Мин интигам дуйгусилэ аловланмыш үрөклөрдэ
Далгаланыр нэслимизин анд ичдийн гызыл байраг.

Шаир, бурада демэк истэдийи бөйүк фикри союг мұһакимэ илэ дейил, одлу, һэйэчанлы мисраларла ифадэ этмишдир. Бу мисралардакы һэрарэт, шаирин Ленин байрағына олан сонсуз мәһәббәтинин һэрарәтидир. Бәди эсәрдәки образлылыг садәчә олараг форма көзәллийи дейил, эйни заманда мәзмунун даһа тез, даһа тә'сирли сурәтдә охучуя чатмасы үчүн зәруридир.

Бир түрбәйә сыған Ленин, сығышмайыр бир дүняя
(«Муған»).

—мисраында гүввәтли бир үмумиләшдирмә вардыр.

«Икид шаһин» ше'риндә гәһрәман тәйярәчи Мәзәһир Аббасовун көйдәки дөйүш фәәлийәтини вә бу дөйүшдә кечирдийи һэйэчанлары тәсвир этдикчә, шаир өзү дә һэйэчан ке-

чирир. Санки бу вәзиййәт, шеир язылан заман ваге олур. Санки шаир бу саат ердән Мәзәһирин тәйярәсини сейр эдир. Чүнки гәһрәманын вәзиййәти ағырдыр. Ону бу саат дүшмән тәйярәләри мәһв эдә биләр. Бу вәзиййәтин тәсвириндән сонра шаир, гәһрәманыны сәләмәт дәннә эндирир вә бурада онун һэйэчанлары да сакитләшир:

Энди көрпә тәрланчығым яваш-яваш дәннә,
Бир сәринлик кәлди о вахт бизим дә гәлбимизә.

—бейтиндәки «дәннә» сөзү илэ «сәринлик» сөзү арасында олан мә'на уйғунлуғундан истифадә эдилмишдир. Сәринлик дәннә хас олан әләмәтдир, гәһрәманын өлүм тәһлүкәсиндән гуртарыб дәннә энмәсилә, шаирин гәлбинә санки дәннәдән бир сәринлик чөкүр. Чүнки дәннә онун гәһрәманыны өлүмдән хилас эдир.

С. Вурғунда ади һәяти һадисәйә вә тәсвир олунан вәзиййәтә мә'на вермәк, ону поэзия сәвиййәсинә галдырмаг мәһарәти хүсусилә үс-түндүр. Бу исә онун ярадычылығынын ән мұһүм хүсусийәтләриндән олан бәди үмумиләшдирмә бачарығындан ирәли кәлир. О, ән кичик һадисә, яхуд лөвһәни бөйүк бир усталыгла мә'наландырмағы бачарыр. Буна көрә дә С. Вурғун нәдән языр язсын, өз мөвзууну мәфкурәви йүксәклийә галдыра билир.

Сәмәд Вурғун поэмаларынын композициясынын өзүнә мәхсус орижинал хусусийәтләри вардыр. «Комсомол поэмасы», «Аслан гаясы», «Айкүн» вә «Көһнә достлар» мустәсна олмага шаирин бүтүн поэмалары тәсвир дейил, тәрәннүм үсулилә язылмышдыр. Шаир гәһрәманларынын иш вә фәалийәтини, ишиндәки чәтинликләри, әтрафдакыларә мүнәсибәтини көс-тәрмәк әвәзинә, бүтүн бунлар һаггында өзү данышыр. Гәһрәманларынын ишини, әмәл вә арзуларыны тәрәннүм эдир. Буна көрә дә Сәмәд Вурғун эпик поэмадан чох, лирик поэмалар устасыдыр.

Поэмаларынын кириши вә яхуд бир әһвалатын гуртарыб о бири әһвалатын башланмасы, әввәлчәдән вәзийәтин үмуми тәсвирилә дейил, бир баша әһвалатын өзү илә башланыр. Мәсәлән, «Өлүм күрсүсү» поэмасында шаир вәзийәти тәсвир әтмәдән, йә'ни мәнкәмә кәдән ерин һара олдуғундан, кимин мүнәкимә эдилдийиндән — бир сөzlә мәнкәмәйә гәдәрки әһвалатлары—Рейхстагын яндырылмасыны вә Дмитровун тутулмасыны вермәдән бир баша «һаким бармагыны басды зәнкинә»—дейә мәнкәмә просесиндән башлайыр. Лакин әсәр давам әтдикчә бүтүн һадисәләр ачылып, охучу вәзийәтлә таныш олур.

Сәмәд Вурғун поэмаларынын бир хусусийәти дә бә'зи мисраларын еринә көрә 2—3, бә'зән исә 4—5 дәфә тәқрар олунмасы һалыдыр. Бу тәқрарлар идеянын охучуә даһа айдын чатмасына хидмәт эдир. Шаирин «Дар ағачы» поэмасы:

Гафгаз яшыл, Гафгаз сәрин.

Көзү дүшмүш әрәбләрин.

—мисралары илә башланыр. Шаир Гафгазын мадди не'мәтләрини: «тахылыны», «сүнбүлүнү», «адам бою дағ отларыны», «алмалы, нарлы бағларыны» тәсвир әтдикдән сонра кириш-дә вердийи ики мисраны бир даһа тәқрар эдир. Бу тәқрар бизә әрәбләрин мәгсәдини айдынлашдырыр: бу мадди не'мәтләрә көрә әрәбләрин Гафгаза көзү дүшмүшдүр. Бундан сонра шаир әрәб гәсбкарларынын вәзийәтини тәсвир эдир:

Од ичиндә Әрәбистан,
Яныр торпаг, яныр инсан,
Яныр һәят, яныр дуйғу,
Нә гумларда союг бир су,
Нә күнәшдә мәрһәмәт вар.
Орда яныр гумлу дағлар.
Ерин бағры суя мөһтач,
Инсанларын бахышы ач.

Нә гапыда бир хырман вар,
Нә дә эвдә долу амбар.

Бундан сонра үчүнчү дэфә:

Гафгаз яшыл, Гафгаз сәрин,
Көзү дүшмүш эрәбләрин.

—мисраларынын енидән тәкрары, эрәбләрин Гафгаза һүчумларынын мәгсәдини айдынлашдырыр.

«Зәнчинин арзулары» поэмасында:

Америка! Һәр гәрары, һөкмү верән заман олур,
Гара гуллар дүнясынын интигамы яман олур.

—мисралары бир нечә дэфә тәкрат олунмагла, әсәрин әсас идеясы кими сәсләнир. Бу чәһәтдән «Өлүм күрсүсү»ндәки «мәһкәмә бит-мәмиш давам әдәчәк» мисраынын тәкрары даһа мараглыдыр.

Дедикләримизә екун вураркән көстөрмәли-йик ки, Сәмәд Вурғун һәмишә сәнәтдә ени форма һаггында дүшүнән вә әдәбийятта ени формалар кәтирмәйә чалышан новатор шаирдир. О, мәзмунун даһа яхшы вә айдын шәкилдә охучуя чатдырылмасы үчүн ени-ени формалар дүшүнүр. С. Вурғун дэфәләрлә мәгаләләриндә олдуғу кими, шеирләриндә дә сөздән бачарыгла истифадә әдә билмәйән шаирләргә гаршы чыхыр:

Фәгәт дүшүндүрүр мәни һәр заман
Язылмыш бир шеир, бир ени дастан...
Бә'зән гоюлмайыр һәр сөз еринә,
Ше'римиз охшайыр бири-биринә...

(«Чил тоюғун юмургасы»).

Шеирдә олан екнәсәглийн сәбәбини шаирләрин ени формалар уғрунда мүбаризә апармамасында көрән шаир белә дейир: «Билирсиниз ки, индики ше'римиздә үмуми бир екнәсәглик, бир-бирини тәкратламаг хәстәлийи вар. Бу ондан ирәли кәлир ки, шаирләримиз ени формалар уғрунда мүбаризә апармырлар... Әдәбийятымызын идеясы бирдир. Бу да сосялизм идеясыдыр. Лакин бу ваһид идея әсасында биз бир чох ярадычылыг хүсусийәтләрини нәзәрдән гачырмамалыйыг. Бу ишдә язычыларымыз дүшүнмәк, дәриндән өйрәнмәк, ахтармаг йолу илә кетмәлидирләр.... Биз әдәбийятымызы бөйүк бир симфония һалына салмалыйыг. Бу симфония мүхтәлиф мусиги аләтләриндән ибарәт олмалыдыр. Бурада тар, каманча, скрипка, пиано вә башга аләтләрин һәрәсинин өзүнә мәхсус бир сәси олдуғу кими һәр бир язычынын да өзүнә мәхсус бир сәси олмалыдыр вә бу сәсләр бирлийи үмум сося-

лизм эдэбийятынын бөйүк симфониясыны яратмалыдыр»¹.

Сәмэд Вурғун эдэбийятын гаршысына гойдуғу бу тәләбә шәхсән өзү һәмишә рияйәт этмәйә чалышмыш вә өзүнә мәхсүс орижинал бир ярадычылыг йолу кечмишдир. О өз зәнкин ярадычылыгында һәинки сөзләрдән, һәтта сәсләрдән, онларын дүзүлүшүндәки аһәнкдарлыгдан бачарыгла истифадә эдир. Бүтүн бунлар, Сәмэд Вурғуну орижинал вә навоатар бир шаир кими эдэбийят тарихимиздә шәһрәтләндирир.

С. Вурғун поэтик рич'әтләрдән чох истифадә эдир. Гейд этмәлиһик ки, шаирин кәләчәйә мұрачиәтләри чох вахт еринә дүшдүклә әсәрин мәзмунуна хидмәт эдир. Шаирин кечмишә мұрачиәтләри дә бә'зи һалларда әсәрин әсас мәгсәдинә ярдым кәстәрир. Лакин бу, шаирин бир чох әсәрләриндә бир мода һалыны алдыгда артыг өз-өзүнү тәкрара сәбәб олур. «Языг бабалара» мұрачиәт, онун бир чох әсәрләриндә тәкрар олуна рич'әтләрдән дих.

¹ С. Вурғун. «Әдәби тәнгид конфрансына мәктуб», «Әдәбийят гәзети», 1941-чи ил, 23 феврал.

«Бакынын дастаны», «Азад илһам», «Бәсти», «Муған» вә саирә әсәрләриндә тарихә, онун ганлы фачиәләринә мұрачиәт бә'зи һалларда мәзмунун даһа яхшы изаһ олунамасына хидмәт эдир. Мәсәлән: «Азад илһам» ше'риндә «Нәсми заһидлә дурду үз-үзә», «Фүзули доймады кәз яшларындан», «кәтир хатиринә Вагифи бир дә» ифадәләри илә әдәбийят тарихимизин бөйүк сималарынын кечирдийи фачиәләри хатырладан шаир, өз илһамынын доғрудан да азад олдуғуну демәк истәмиш вә бунула да әсәрин әсас идеясына хидмәт этмишдир.

Тарихә мұрачиәтләр «Муған» поэмасында даһа чохдур. Бу поэмада һәм халгымызын кечмиши, тарихи әфсанәви гәһрәманлардан олан Томрис, Чаваншир, һәм букүнүн гәһрәманлары, Сарван, Маня вә Муған гызы, һәм дә онларын әмәлләриндән доғачаг кәләчәк тәсвир вә тәрәннүм олунамушдур. Бу әсәриндә шаир һәм халгынын фачиәли кечмишләринә бахараг кәдәрләнир, һәм һазыркы сосялизм чәмийәтинин тәрәггисини көрүб севинир, һәм дә кәләчәйә вурғун нәзәрләрилә бахыр. Мөвзуу мұасир һәятдан көтүрүлмүш «Муған»да бу күнкү һәятдан даһа чох, кечмиш вә кәләчәк тәрәннүм эдилмишдир. Шүбһәсиз, бу күнүн көзәлликләрини охучу гаршысында даһа

айдын чанландырмаг үчүн ери кэлдикчә кечмишә мұрачиет этмәк, әдәби үсул кими яхшыдыр, лакин бу һәддиндән ашмамалы вә мұтләг шаирин әсәрдә йүрүтдүйү әсас гайәйә хидмәт әтмәлидир.

«Муған»ын XIII нәғмәсиндә гоча алимин газынтылардан тапдығы сахсы габларла әләгәдар олараг кечмишә дөнүб бабаларын тәлиндән Сарвана сөһбәт ачмасы, әсәрин ана хәттилә бағлыдыр.

Әввәлән бурадакы тарихә мұрачиет көйдән дүшмә дейилдир. Бу әсәрин гәһрәманы Сарванын иши илә—экскаваторун торпағы газмасы нәтичәсиндә гәдим сахсы габларын ердән чыхмасы илә әләгәдардыр. Бу ердә гоча алимин тарихдән, бу сахсы габлары гайыран бабалардан сөһбәт ачмасы, гәһрәманын иш процеси илә әләгәдар олараг мейдана чыхыр вә бу эпизод ана хәттилә, гәһрәманла үзви сүрәтдә бағланыр.

Икинчи, кечмишә мұрачиет, шаирин өз дилиндән дейил, эпизодик олса да, һәр һалда башга бир образын гоча алимин дили илә гәһрәмана нағыл әдилир. Әсәрин бу ериндәки тарихә мұрачиет ана хәтт вә гәһрәманла әләгәдар олдуғу үчүн чох ериндәдир.

Лакин икинчи нәғмәдәки тарихә мұрачиет көйдән дүшмәдир. Бу нәғмәнин илк бәндиндә һаванын исти олмасы барәдә сөһбәт кедир. Лакин бирдән-бирә «ах языг бабалар» дейәрәк шаир кечмишә мұрачиет әдир, Томрисдән, Хосровдан бәһс ачыр. Бүтүн булар исә әсәрин узанмасына, әсас фикрин ана хәттдән йыйнмасына сәбәб олур.

Сәмәд Вурғунун әсәрләриндә тәсвир олуған вәзийәтә мұнасиб шаирин өз шәхси дуйғу вә дүшүнчәләрини ифадә әдән мұһакимәләр, рич'әтләр дә вардыр ки, биз буну әсасән даһи рус шаири А. С. Пушкинин тәсирин кими гиймәтләндиририк.

С. Вурғун мәғалә вә шеирләриндә бөйүк рус шаири А. С. Пушкинин тәләбәси олдуғуну дәфәләрлә гейд әтмишдир. 1936—37-чи илләрдә «Евкени Онекин»и тәрчүмә әдән С. Вурғун бу әсәрдән чох шейләр өйрәнмишдир. Бу тәрчүмәдән сонра Сәмәд Вурғун шәринин язы гайдасында да мұәййән бир дәйишиклик өзүнү көстәрмәйә башлады. «Бакынын дастаны»нда мұчәррәд мұһакимәләрлә янашы верилән бир чох реал, чанлы сәһнәләр вә лирик рич'әтләр «Евкени Онекин»и хатырладыр.

Үмумийәтлә лирик рич'әтләр чох вахт шаирин тәсвир олуған һадисә вә вәзийәтә өз

шәхси мүнәсибәтинин ифадәсидир. Мисал үчүн «Айын әфсанәси» поэмасында айын өз анасы илә олан мәчәрасыны нағыл этдийи ердә шаир, ана кәлмәсини эшидәр-эшитмәз, айын сөһбәтини ярымчыг гоюб ана һаггында рич'әтә чы-хыр. О, бурада өз анасыны хатырлайыр, рич'-әтин сонуна яхын ердә бәдни үмүмиләшдирмә илә аналыг һаггында данышыр. Бу узун 36 мисралыг рич'әт өз-өзлүйүндә ана һаггында язылмыш айрыча бир ше'рә бәнзәйир:

Ачылды гаршымда бир дар пәнчәрә...
Хәялым бойланды кечән күнләрә,
Енә көрпәлийим дүшдү ядыма;
Бир гая бағланды гол-ганадыма.
Көзүмдә чанланды анам енидән,
Ону мин дәфә дә хатырласам мән,
Мин китаб язсам да о күл чамала,
Енә дә ондакы бөйүк камала,
Йол тапа билмәмиш шаир гәләми!..

Бу рич'әтдән сонра шаир енидән айын сөһбәтинә кечир, мараглы бурасыдыр ки, шаир еддилик вәзн бөлкүсү илә айын сөһбәтини вердийи һалда, рич'әтә кечдийи заман вәзни дәйишдирир. Рич'әт гуртараң кими енидән әсас апарычы еддилик бөлкүсүнә гайыдыр. Беләликлә рич'әт поэманын әсас ана хәттин-дән формача да айрылыр.

Рич'әтләр бир дә шаирин илһам чошғунлу-ғуну, гәләмә алынан мөвзуа шаирин гызғын мәһәббәтини көстәрән әләмәт кими дә гиймәт-ләндирилмәлидир. Әкәр шаир гәләмә алдығы мөвзуа союганлы янашса о, садәчә олараг союг мүнәкимә илә һадисәни нәгл этмәклә ки-файәтләнерди.

«26-лар» поэмасында 26 Бакы комиссары-нын күлләләндийи вәзиййәти тәсвир эдән ша-ир, бу һадисәни олдуғу кими вермәклә кифа-йәтләнә билмир, о өзүнү Ағчагум чөлүндә һисс эдир. Одур ки, истәр-истәмәз һадисәнин она бурахдығы тә'сири—өз дахили һәйәчан-ларыны лирик һашийәләрдә ифадә эдир:

Чаваб вер сорғума Ағчагум чөлү!
Нәдир гойпундакы гызыл ган көлү?
Аймы парчаланды? Күнәшми сөндү?
Йохса аловланыб, күләми дөндү
Дөйүнән бир көңүл, дүшүнән бир баш?
Нечин далғын кечир, о фәһлә йолдаш?

Кәтирдийимиз мисалын, хүсусилә, сонунчу мисраы чох гүввәтлидир. Шаир конкрет иши, ады, миллиййәти билинмәйән фәһлә йолдашын далғынлығы илә 26 комиссарын гәтлинин зәһ-мәткеш пролетариат үзәриндә бурахдығы тә'-сири үмүмиләшдирмишдир.

Пушкин «Евкени Онекин»дә шаир Ленски-
нин өлүмүнү тәсвир этдикдән сонра һадисәйә
өз шәхси мүнәсибәтини белә билдирир:

О изтираб һаны, о кәнчлик һаны,
Һаны бир шаирин илк һәйәчаны?
О йүксәк, о инчә, о пак, о дәрин,
О кәнч дуйғуларын, кәнч фикирләрин
Хейирхаһ истәйи, диләйи һаны?!

Һәр ики шаирдән кәтирдийимиз мисал, су-
ал шәклиндәдир.

Бу поэтик суалларла мүнәлифләр өз дахи-
ли һәйәчанларыны, өз үрәк янғыларыны ифа-
дә этмишләр. Бүтүн бунлар, һәр ики шаирин
чошғунлуғуну, тәсвир этдикләри һадисәйә гыз-
ғын мүнәсибәтләрини ифадә эдир.

Азәрбайҗан совет әдәбийятынын инкиша-
фында бөйүк хидмәти олан Сәмәд Вурғунун
поэзиясы мәфкурәчә йүксәк олдуғу кими, мәз-
мун вә ифадә хүсусийәтләрилә дә чоһ зән-
киндир; чүнки шаир өз илһамыны вә мәнәви
гидасыны совет варлығындан, совет һәгигәт-
ләриндән алып. Совет һәятынын ярадычысы
олан бөйүк Ленинә, Коммунист партиясына
мәһәббәт, миннәтдарлығ Сәмәд Вурғун поэзи-

ясынын әсас руһу, әсас мәзмунудур. Проле-
тар бейнәлмиләлчилиийи, бейнәлхалғ иртичаа
ғаршы мұбаризә, совет вәтәнпәрвәрлийи Сәмәд
Вурғун ярадычылығынын идея истигамәтини
мүәййән эдән әсас мотивләрдир.

Сәмәд Вурғун совет халғынын азад, хош-
бәхт һәятыны севинч вә ифтихарла тәрәннүм
эдән, зәманәмизин нәбзини тута билән һәссас
бир шаирдир. Бу бөйүк хидмәтләринә көрә дә
С. Вурғун халғын дәрин һөрмәт вә мәһәббәти-
ни газанмышдыр.

Бахтияр Махмуд оглы Вагабзаде
НАРОДНЫЙ ПОЭТ САМЕД ВУРГУН

Редактору *П. Халилов*
Техредактору *М. Певзнер*
Корректору *И. Чабарзаде*

Чана имзаланыш 9-IV 1956. Кағыз форматы 60×92 1/32
=2 кағыз вәрәги, чап вәрәги 4, нәшрийят вәрәги 3,9.
Сифарыш 115. Тиражы 5000.

АДУ мәтбәәси, Бақы, Коммунист күчәси, 6.

1 м. 60 г.

859-302-6

B27

Б. ВАГАБЗАДЕ
НАРОДНЫЙ ПОЭТ
САМЕД ВУРГУН
(на азербайджанском языке)

ИЗДАТЕЛЬСТВО
АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
Баку — 1956

SH-59610